kwartaalblad van de vereniging van oud-parlementariërs
27e jaargang
juni 2019
nummer 98

Redactie

M.M. (Mieke) van der Burg, hoofdredacteur	mmvanderburg45@gmail.com	030-2520750	06-22987711
J.W. (Joke) Kersten	j.w.kersten1@gmail.com		06-22522475
G.J.W. (Gerritjan) van Oven	vanoven@casema.nl	071-8890451	06-25590716
J.P. (Joost) van Iersel	jpvaniersel@gmail.com	070-3546165	06-20597487
J.M. (Monique) de Vries	monique@devries.to	070-3520749	
Eindredacteur: R.H. (Reinder) van der Heide	r.vdheide@tweedekamer.nl	070-3185681	06-21703690

Gastredacteuren: Erik Jurgens, Jan Terlouw, Jean Penders en Aalt Willem Heringa

Commissie rechtspositie

G.J.P. (Gerrit Jan) van Otterloo, voorzitter	gjpvo@xs4all.nl	070-3232640
O. (Olga) Scheltema-de Nie	o.scheltema@online.nl	070-3551569
P.J. (Pieter Jan) Biesheuvel	pj.biesheuvel@12move.nl	070-3455975
G.B. (Ad) Nijhuis	nijhuis.advisering@kpnplanet.nl	0523-677366

Bestuur

S. (Siepie) de Jong, voorzitter	sij.brigje@home.nl	0594-512178	
J.P. (Joost) van Iersel, vicevoorzitter	jpvaniersel@gmail.com	070-3546165	06-20597487
A. (Arie) de Jong, secretaris	ariedejong@hetnet.nl	071-5212318	06-47381662
E.G.E.M. (Liesbeth) Bloemen, penningmeester	bloemenliesbeth@hetnet.nl	071-3018529	
J.G.C. (Jan Kees) Wiebenga, Internat. secr.	jwiebenga@hotmail.com	023-5246141	
D. (Doeke) Eisma	deisma6@gmail.com	070-3241543	06-52606675
A.L.E.C. (Anne Lize) van der Stoel	alecvdstoel@me.com	020-6252904	06 55101273

Ambtelijke ondersteuning

R.H. (Reinder) van der Heide	r.vdheide@tweedekamer.nl	070-3185681	06-21703690

Druk: Reprografische afdeling Tweede Kamer
Vormgeving: Stafdienst Communicatie, H.A. (Henk) van der Velden

Verenigingsadres/ledenadministratie
Vereniging van Oud-Parlementariërs, t.a.v. R.H. (Reinder) van der Heide
Postbus 20018, 2500 EA 's-GRAVENHAGE
Website(s): www.vopnestor.nl en www.leden.vopnestor.nl
Het lidmaatschap van de Vereniging van Oud-Parlementariers (VOP) staat open voor oud-leden van de Tweede Kamer en/of Eerste Kamer der Staten-Generaal en het Europees Parlement. De contributie bedraagt € 30,- per jaar en moet worden voldaan op betaalrekening NL34INGB0000253063 van de Vereniging van Oud-Parlementariërs, Den Haag.

Beveiligingsdienst
secretariaatbeveiligingsdienst@tweedekamer.nl 070-3182146
of 3182153

Najaarsbijeenkomst 8 oktober 2019 in Den Haag

NESTOR

INHOUDSOPGAVE

3 Van de redactie

4 Directe of indirecte verkiezing van de Eerste Kamer
Senaat rechtstreeks kiezen, maar dan wel met alleen nog recht van terugzending
- door Prof. mr. Erik Jurgens
Eerste Kamer, toetsingsrecht en democratie
- door Prof. mr. Aalt Willem Heringa

11 Afscheidsinterview met Elco Brinkman
- door Monique de Vries

13 Column: "Europa"
- door Jan Terlouw

15 In gesprek met Lambert van Nistelrooij
- door Joost van Iersel

21 In memoriam: Frans Andriessen
- door Jean Penders

23 'Het leven na het Parlement'
Aan het woord: Marieke van der Werf
- door Mieke van der Burg

27 Drie boekbesprekingen
De hoogste tijd, een eeuw vrouwenkiesrecht
van Monique Leyenaar, Jantine Oldersma en Kee Niemöller
- door Mieke van der Burg

30 Die meneer is van ons
Van Bert Middel
- door Joost van Iersel

32 Dat gezegd hebbend. Taal in politiek Den Haag na 1950
Van Siemon Reker
- door Joost van Iersel

33 Kamerkunst, Aflevering VIII:
Portret van Bram Arntzenius, Griffier van de Tweede Kamer, door W.B. Tholen
- door Reinder van der Heide

38 Van het bestuur
Verslag VOP Voorjaarsbijeenkomst te Dordrecht - door Joost van Iersel
Aankondiging VOP-Najaarsbijeenkomst te Den Haag - door Arie de Jong
Onze Europese samenwerking: de FP-AP - door Jan Kees Wiebenga, Internat. secretaris

47 Oproep bijeenkomst op 4 juli 2019
- door Commissie Rechtspositie

49 Overleden

51 Verschenen boeken

Deadline volgende NESTOR: 15 augustus 2019

Omslagfoto:
Vergaderzaal Europees Parlement

De illustraties zijn zoveel mogelijk opgenomen in overleg met rechthebbenden; wie verdere rechten kan doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met de eindredacteur, R.H. van der Heide.

VAN DE REDACTIE

Het jaar 2019 is een intensief verkiezingsjaar; eerst de verkiezingen van de Provinciale Staten (PS) in maart, vervolgens in mei de Europese verkiezingen. Gekozen is om aan beide onderwerpen aandacht te besteden in dit nummer. Allereerst de PS-verkiezingen. Van het provinciaal karakter van deze verkiezing bleek helaas weinig. Het draaide met name – en ook meer dan bij de vorige verkiezingen – om landelijke items en de vraag of het kabinet een meerderheidssteun krijgt in de Eerste Kamer (EK). Gezien deze ontwikkeling komt onherroepelijk (weer) de vraag naar voren of directe verkiezingen van de Eerste Kamer niet beter zouden zijn, zeker in deze tijd. Wat zijn daarvan de voor- en nadelen? Twee hoogleraren laten hun licht hierover schijnen.
Elco Brinkman verlaat de Eerste Kamer na twaalf jaar, reden om hem door Monique de Vries te laten interviewen over de belangrijkste rol van de EK. Volgens hem is steeds meer sprake van symboliek en wensdenken, terwijl juist de EK er kritisch op moet zijn of met de wet het doel wel wordt bereikt. Verder ontbreekt het in de EK aan 'het samen' in de politiek. Dat was vroeger anders. Wat zijn daarvan de gevolgen?
Daarna komt Europa aan bod in de column van Jan Terlouw, en vervolgens in een beschouwing van Joost van Iersel gekoppeld aan het vertrek van Lambert van Nistelrooij.
Zoals iedereen weet, heeft Frans Andriessen zich actief ingezet voor Europa als Europees Commissaris. Jean Penders wijdt een In Memoriam aan hem.
Het blijft boeiend om te zien hoe oud-Kamerleden zich verder ontwikkelen na het afscheid van het Parlement. In het interview door Mieke van der Burg is te lezen hoe Marieke van der Werf (CDA) na haar opleiding als dansdocent, zich meer en meer bezig houdt met milieu, energie en duurzaamheid. Zij is een groot voorstander en voorvechtster van circulaire economie. Wat dat is, legt zij uit.

Opvallend is hoeveel politiek interessante boeken er steeds verschijnen. Ook nu weer een lange lijst. Drie boeken van deze lijst worden besproken. Het taalgebruik in de Tweede Kamer inspireerde Siemon Reker, emeritus Hoogleraar in Groningen met specialisatie Groninger taal, tot het maken van een grondige en boeiende analyse. Reden voor Joost van Iersel om dit boek te bespreken. Monique de Vries heeft voor u de autobiografie van Bert Middel gelezen en bepreekt deze kritisch. Vooral bij 'noorderlingen' zal dit boek veel beelden van herkenning oproepen. 'De Hoogste tijd, een eeuw vrouwenkiesrecht' bespreekt Mieke van der Burg. Hoe, en door wie

is deze strijd gevoerd? En wat zijn de gevolgen van het feit dat vrouwen mogen kiezen en gekozen worden?

In de rubriek Kunst in de Kamer besteedt Reinder van der Heide aandacht aan een olieverfportret door Haagse Schoolschilder W.B. Tholen van de bekende Griffier van de Tweede Kamer, Bram Arntzenius, een doek dat enige jaren in een van de kamers van het Centraal Archief van de Kamer hing.

Ten slotte bevat deze Nestor het verslag van de VOP-Voorjaarsvergadering te Dordrecht en informatie over de samenwerking van de verenigingen van oud-Parlementariërs (de FP-AP) in een artikel van Jan Kees Wiebenga. Ook treft u een aankondiging van de komende Najaarsbijeenkomst. Noteer de datum vast in uw agenda!

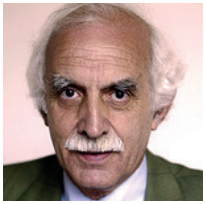
INDIRECTE OF DIRECTE VERKIEZING VAN DE EERSTE KAMER?

Al tijden is er een discussie over de Eerste Kamer. In de aanloop van de Provinciale Statenverkiezingen betoogde Prof. Wim Voermans (hoogleraar Staats- en bestuursrecht bij de Afdeling staats- en bestuursrecht van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden) in het blad 'De Grondwet' dat de indirecte verkiezing voor de Eerste Kamer een anomalie is. Het past niet bij haar wetgevende taken en bevoegdheden, en dus is het belangrijk om de Eerste Kamer die taak te ontnemen. Daarmee ging hij ook in tegen het advies van de Staatscommissie Parlementair Stelsel. De Staatscommissie acht juist de bevoegdheden van de Eerste Kamer ten aanzien van wetgeving waardevol, en wil deze alleen door een voorwaardelijk terugzendrecht aanpassen.

Hieronder volgen twee artikelen:
1. een artikel van Erik Jurgens, waarin hij pleit voor een rechtstreekse verkiezing van de Eerste Kamer. Voordeel is dat dan de Provinciale Statenverkiezingen 'provincialer' kunnen zijn. Nadeel is dat de Eerste Kamer meer (nog?) politiek zullen opereren. Maar is dat erg? Nee zegt Erik, mits haar bevoegdheden worden veranderd.

2. Prof. Aalt Willem Heringa (hoogleraar Universiteit Maastricht) heeft naar aanleiding van de lopende discussie zijn mening op 11 februari jl. in onderstaande column van het blad 'De Grondwet' verwoord.

Senaat rechtstreeks kiezen, maar dan alleen nog recht om terug te zenden

Prof. mr. Erik Jurgens (van 1995-2007 lid van de Eerste Kamer voor de PvdA)

Moet een blad voor oud-parlementariërs aandacht schenken aan de uitslag van de verkiezingen van 20 maart voor twaalf Provinciale Staten? De ophef over het resultaat was heel groot, hoewel weinig aandacht terecht kwam bij de gevolgen van de uitslag voor elk van die provincies zelf. Dat ga ik ook hier niet doen. Zowel voorafgaand aan de verkiezingen, als na de uitslag was alles immers gefixeerd op één enkele functie van de nieuw gekozen Staten: de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer. Het is natuurlijk idioot dat zij dit moeten doen, hoewel ze niet daarvoor zijn gekozen.

Kiesmannensysteem

Dat is anders bij de 'kiesmannen' die in de Verenigde Staten de president kiezen. Zij worden uitsluitend gekozen om die functie uit te oefenen. Reden van dit systeem was destijds de uitgestrektheid van het land. Begin 19e eeuw was het organiseren van landelijke verkiezingen ondoenlijk. Men koos per staat de Congresleden en de kiesmannen, en stuurden ze dan naar Washington om hun werk te doen. De kiesmannen eenmalig, de anderen voor enkele jaren. Die kiesmannen worden geacht te stemmen zoals de meerderheid van de kiezers in hun district heeft beslist, dus niet evenredig. Dat is de reden dat Trump werd verkozen, hoewel Hillary Clinton meer stemmen had. Bij een normale, directe landelijke verkiezing zou Clinton hebben gewonnen. Het is onbegrijpelijk dat dit systeem nog in onze dagen bestaat.

Maar dat geldt ook voor het systeem bij ons! Dit komt voort uit de tijd dat we een republiek waren van Zeven Provinciën (1588 tot 1795). De Staten van die zeven waren de baas. Zij stuurden samen zo'n veertig afgevaardigden naar de Staten-Generaal in Den Haag, de grote provincies meer dan de kleine. Maar iedere provincie had bij besluiten maar één stem.
De afgevaardigden brachten die stem uit op grond van een last hen thuis meegegeven door hun staten. Sinds

1814 staat in de Grondwet een verbod van zulk een last (art. 67, lid 3). De Amerikanen hadden in 1789 hun kiesmannen-systeem van ons afgekeken. Ook het feit dat in hun Senaat alle staten gelijk zijn vertegenwoordigd, onafhankelijk van de grootte.

Regionale representatie

De Eerste Kamer werd eerst, vanaf 1815, benoemd door de Koning. In 1848 koos men het systeem van verkiezing door de Staten der provincies. Bedoeld was dat iets van een regionale representatie zou ontstaan. Elke provincie had, naar grootte, enkele leden te kiezen. In 1848 totaal 39, in 1887 totaal 50 en vanaf 1956 totaal 75.

Van die regionale vertegenwoordiging is – nadat de politieke partijen ontstonden eind 19e eeuw – niet veel terecht gekomen. Deze gingen de kandidaatstelling beheersen, dienden in elk van de Staten een landelijke lijst in. Statenleden werden geacht op die lijst te stemmen, al stond er geen enkele provinciegenoot op. Dat gaf soms aanleiding tot opstanden in Statenfracties. Als lid van de Eerste Kamer (1995-2007) maakte ik dat mee, in 1999. Ik stond net 'verkiesbaar' op de lijst, nummer 15. Maar de Gelderse Statenfractie van de PvdA wilde op eigen kandidaten stemmen, die lager op de landelijke lijst stonden. De leden van de grote Noord-Hollandse Statenfractie van de PvdA gaven hun eerste stem aan mij. Ik werd gekozen, maar de twee kandidaten, die boven en onder mij stonden, moesten wijken voor twee Gelderse kandidaten. In 2003 gebeurde net zo iets bij de VVD.
Gek genoeg voldeden de Statenfracties die afweken van de centrale lijst eigenlijk precies aan wat de grondwetgever bedoeld had: regionale representatie. Maar het is natuurlijk van de gekke dat dit allemaal gebeurt op grond van verkiezingen gericht op provinciale politiek.

Verkiezingen op 20 maart

De kiezers stemden volgens de peilingen, ook op 20 maart 2019 overwegend op grond van landelijke politieke overwegingen. De vraag was: Behoudt de regering een meerderheid in de Eerste Kamer? De partij die glorieus (althans relatief) de meeste stemmen kreeg, Forum voor Democratie, zette in op zaken waar de provincie niet over gaat, zoals immigratie en klimaatbeleid. Doel was uitsluitend: zetels in de senaat. En bij de anderen was dat navenant gelijk.

Systeemwijziging?

We moeten het systeem voor de verkiezing van de Eerste Kamer nu eindelijk eens wijzigen. Eerdere pogingen daartoe – bij grondwetswijzigingen na 1945 – zijn mislukt, ook al adviseerden staatscommissies daartoe. De Tweede Kamer is er terecht bang voor dat, als de Eerste Kamer rechtstreeks wordt verkozen, deze politiek haar concurrent wordt. Terwijl er destijds terecht al de mooie term 'chambre de réflexion' voor bedacht was. De senaat moet in onze traditie geen 'political animal' zijn.

Chambre de réflexion

Toch moeten we een rechtstreekse verkiezing van de Eerste Kamer krijgen. Op die manier kunnen de Provinciale Statenverkiezingen 'provincialer' worden. Willen we de Eerste Kamer minder politiek maken, dan moeten we het anders aanpakken: haar bevoegdheden veranderen. Niet meer het recht geven om wetsvoorstellen te verwerpen. Alleen het recht om ze – met kritisch commentaar – een of wellicht twee keer terug te sturen naar de 'Overzijde'. In mijn twaalf jaar in de senaat heb ik veel wetsvoorstellen voorbij zien komen die krakkemikkig waren, soms zelfs in strijd met Grondwet of verdrag. Het is dan veel beter om – zo nodig, en binnen een bepaalde termijn – de Tweede Kamer met goede argumenten te vragen om er nog eens naar te kijken. Die neemt dan, als politiek

zwaarste orgaan, de eindbeslissing. Dat zal de kwaliteit van onze wetgeving ten goede komen! Zo doen de Britten dat sinds de Parliament Act van 1911, waarin de macht van de House of Lords werd beknot. Ik heb daar het kritisch commentaar bij meerdere teruggestuurde wetsvoorstellen bekeken. Die zijn van hoog niveau, de expertise binnen de Lords waardig. Laat het zo ook bij ons zijn.
Dan zijn we ook af van die discussie over de vraag of de Eerste Kamer politiek bedrijft. Antwoord is ja, maar beperkt, vooral als het gaat om kwaliteit van wetgeving. Maar de Tweede Kamer houdt dan wel het laatste woord!

Eerste Kamer, toetsingsrecht en democratie

Prof. mr. Aalt Willem Heringa

Column van Prof. mr. Aalt Willem Heringa (verschenen in 'De Grondwet' op 11 februari 2019)

In NRC Handelsblad voerden W. Voermans (3-1-2019) en E. Jurgens (18-1-2019) begin 2019 een discussie over de Eerste Kamer. Kort gezegd betoogde Voermans dat de indirecte verkiezing voor de Eerste Kamer een anomalie is en niet past bij haar wetgevende taken en bevoegdheden, en dat het dus belangrijk is om de Eerste Kamer die taak te ontnemen. Daarmee ging hij ook in tegen het advies van de Staatscommissie Parlementair Stelsel. De Staatscommissie acht juist de bevoegdheden van de Eerste Kamer ten aanzien van wetgeving waardevol, en wil deze alleen door een voorwaardelijk terugzendrecht aanpassen.
Oud-senator Jurgens reageerde op Voermans door aan te geven dat de Eerste Kamer wel degelijk gelegitimeerd was, namelijk door de indirecte verkiezing via Provinciale Staten. En inderdaad, het is in toenemende mate zo dat Provinciale Statenverkiezingen overheerst en beheerst worden door de daarna volgende verkiezing van de leden van de Eerste Kamer. We zien nu in 2019 zelfs het fenomeen dat er met het oog op de verkiezingen voor Provinciale Staten op 20 maart 2019 landelijke lijsttrekkers zijn voor de Eerste Kamer.
Ook zie ik in de provincies geen eigen en onderscheidende verkiezingsthema's die de lappendeken van de

nationale politiek kan wegnemen. Dus niet alleen heeft Jurgens juridisch gelijk: de Eerste Kamer wordt indirect verkozen, feitelijk is het ook zo dat de PS-verkiezingen in feite EK- verkiezingen zijn, zodat het indirecte karakter feitelijk bezien erg klein is.

Grondwet en werkelijkheid, regel en praktijk

Maar, als dat zo is, zouden we de juridische situatie aan de feiten moeten aanpassen: grondwet en werkelijkheid, regel en praktijk moeten we toch niet te ver uit elkaar laten lopen. Laten we de verkiezingen voor Provinciale Staten loskoppelen van die voor de Eerste Kamer. Dat zou een extra stembusgang betekenen, maar democratie is nu eenmaal niet gratis.
Het is natuurlijk wat raar om in een verkiezing tegelijk twee niets met elkaar van doen hebbende organen te verkiezen. En een juridisch gezien indirect mandaat voor een kamer van het nationale parlement dat wetgeving kan tegenhouden is toch echt niet meer van deze tijd. De Staatscommissie is wel voorstander van het referendum om wetgeving mee te kunnen tegenhouden, en inderdaad dat zou dan een betere optie zijn, waarvan het verbaast dat daarnaast nog steeds wordt vastgehouden aan de blokkademogelijkheid door een Kamer met formeel een indirecte legitimatie, en een samenstelling die eveneens een evenredigheid kent, maar gebaseerd is op een segment van de bevolking dat, vanwege de verschillen in opkomst, veel lager is dan dat bij de Tweede Kamerverkiezingen.

Kortere intervallen

Als er reden en aanleiding zou zijn om de kiezer met kortere intervallen te raadplegen over de samenstelling van ons parlement, dan ligt een verkorting van de zittingsduur van de Tweede Kamer eerder voor de hand. Al vind ik dat vanuit het oogpunt van efficiency en kostbare tijd gemoeid met coalitievorming niet erg wijs. Men doet dat in de VS met tweejaarlijks verkiezingen voor het Huis van Afgevaardigden, maar daar is niet iedere twee jaar sprake van regeringsvorming. En soms hebben we toch ook verkiezingen na een kortere periode dan vier jaren, namelijk bij tussentijdse verkiezingen na politieke onenigheid. Zelfs vaker dan de reguliere termijn van vier jaren.

Dus er is, zoals Voermans betoogt, inderdaad aanleiding tot beëindiging van de wetgevende taken van de Eerste Kamer. Of anders ontneming van het blokkaderecht, maar dan rijst de vraag wat de Eerste Kamer nog toevoegt aan de rol en taken van de Raad van State, die immers ook al adviseert over de kwaliteit en uitvoering van wetgeving. De Eerste Kamer als waarborg tegen fouten en gebrek aan kwaliteit of uitvoerbaarheid?

Wel, de politieke samenstelling en lijntjes naar de Tweede Kamer laten voldoende zien dat daarvoor de Eerste Kamer geen al te grote waarborg is. Daar is bij gekomen dat er vragen zijn over de integriteit en de vermenging van het Eerste Kamerwerk met de hoofd- en nevenfuncties van de Senatoren. Vermindering van de democratie? Dan beter ter compensatie het referendum, waar de kiezer echt een stem heeft, en wel direct.

En de kwaliteit en rechtsstatelijkheid? Daarvoor is de eenvoudige oplossing al deels aanwezig, namelijk via de rechter die wetgeving aan verdragsrecht en aan EU recht toetst en met enige regelmaat wetgeving buiten toepassing heeft gelaten en laat. En voor wat betreft de grondwettigheid: laten we die discussie over dat toetsingsrecht ook maar meteen beslechten: invoeren en wel zoals Linthorst betoogt in zijn boek 'Proeve van een verbeterde grondwet' over de hele linie en wel voor iedere rechter, net zoals die nu ook al aan internationaal recht en EU-recht toetst.
En als daar dan geen politieke meerderheid van twee derde voor is: het oorspronkelijke voorstel Halsema/Van Tongeren is dan een goede second best voor het waarborgen van de kwaliteit van wetgeving.
Dat creëert een beter toekomstbestendig stelsel dan het wat halfhartig morrelen zoals de Staatscommissie doet, met ingrepen het intact laten van de problematiek van de legitimiteit van de Eerste Kamer waarbij het voorstel niet wezenlijk zal bijdragen aan bestendigheid en inzichtelijkheid van het stelsel.

De Toeschouwers / 'Een andere publieke tribune' in de Eerste Kamer.

INTERVIEW ELCO BRINKMAN

Monique de Vries

Elco Brinkman

Het is dinsdag 3 april, 9 uur in de ochtend. De Voorzitter van de Eerste Kamer komt net binnen voor haar eerste overleg en Elco Brinkman en ik verhuizen van de hal naar de ministerskamer waar het niet echt veranderd is sinds ik daar nog wel eens heb gezeten ter voorbereiding van de behandeling van een wet. Nog maar een paar vergaderingen en dan verlaat Elco Brinkman de Eerste Kamer en ook de politiek. In 1974 is hij in Den Haag begonnen op het Ministerie van Binnenlandse Zaken waar hij via verschillende functies uiteindelijk directeur-generaal Binnenlands Bestuur werd in 1980.

Minister WVC

Direct daarna werd hij namens het CDA minister van WVC (Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur) in het kabinet-Lubbers I. Op mijn vraag hoe groot de overgang was van een functie in de top van een departement naar het ministerschap geeft hij aan dat hij als ambtenaar weliswaar heel dicht op de politiek zat, maar dat het toch echt anders is als je als minister tegenover de Tweede Kamer staat, alleen met je dossier. Je realiseert je dan dat je moet kunnen improviseren, dat je het dossier in je hoofd moet hebben, maar dat je ook moet geven en nemen. En dan is er nog het "vak" van politicus. Dat is weer anders. Bovendien is er veel veranderd de afgelopen decennia. Als je vroeger het Binnenhof overstak en iemand vroeg je wat, kon je nog over een antwoord nadenken. Sinds de opkomst van de mobiele telefoon en sociale media is de reactietijd steeds korter geworden en het politieke bedrijf steeds jachtiger. We gunnen elkaar niet alleen de tijd niet meer, maar we *nemen* ook de tijd niet meer om even over iets na te denken.

“U moet wel weten dat u lang spreekt”.
In 1995 maakte hij de overstap tot voorzitter van het Algemeen Verbond Bouwbedrijf, later door fusies met een aantal andere organisaties, van Bouwend Nederland. Zijn rol was het onder de aandacht brengen van de belangen van de bedrijfstak in zaken als ruimtelijke ordening, wet- en regelgeving, bouwbesluiten etc.. Verschil met de politiek is dat bij bedrijven de teller gewoon doortikt. Een ambtenaar of politicus kan een onderwerp nog eens even parkeren om te heroverwegen, maar in het bedrijfsleven loopt de meter door. Zijn indruk is dat er op het Binnenhof weinig begrip is voor mensen die uren moeten schrijven. Dat werd hem in zijn eerste vergadering ook fijntjes duidelijk gemaakt toen iemand zei: “U moet wel weten dat u lang spreekt”.

In die periode heeft hij wel geconstateerd dat door de verschillende politieke opvattingen van de rol van de overheid, die overheid steeds meer op zijn bordje heeft gekregen c.q. genomen. En dat betekent dat er steeds meer verwachtingen moeten worden waargemaakt: plan en besluit aan de ene kant en de uitvoering aan de andere kant komen steeds verder uit elkaar te liggen. In 2011 maakt hij de overstap naar de Eerste Kamer. Hier hoeft niet het incident van de dag besproken te worden en evenmin hoeft alles wat in de Tweede Kamer is besproken weer te worden overgedaan. Waar de Eerste Kamer wel een rol heeft, is de minister te bevragen of het beoogde doel van de wet ook echt wordt gehaald, om kritisch te zijn op de toenemende symboliek en het wensdenken in sommige wetten: de vele compromissen leiden soms tot vaagheid maar ook tot rechtszaken. Een goed voorbeeld volgens hem is de decentralisatie van de jeugdzorg naar de gemeenten waarbij niet helder is geworden of je in gelijke gevallen wel dezelfde zorg krijgt. Dat leidt tot frustratie.

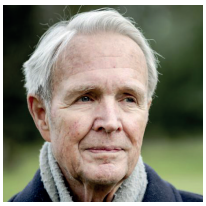
Het “samen” staat onder spanning
Mijn slotvraag betreft de veranderingen in de afgelopen 30 jaar in de politiek en ook in het CDA. Volgens Elco Brinkman is er veel richting overheid geschoven ten koste van de eigen verantwoordelijkheid. Naast rechten hebben wij als burgers ook verplichtingen en daarin moeten we investeren. Daarnaast worstelen de “middenpartijen” waaronder het CDA met hun rol. De flanken aan de linker- en rechterzijde zijn zo aanwezig geworden, dat er interne spanning is ontstaan in het CDA. Het “samen” staat onder spanning.
Wij – in Nederland – zijn als systeem wel heel erg aan het papier gaan hechten. We willen “overal aanzitten” en dat ook weer op papier zetten. Hij pleit voor wat meer ontspannenheid, wat minder papier.

Niet schuilen achter het zinnetje "het staat in het regeerakkoord". Kunnen wij nog een verhaal of maatschappijvisie neerzetten in een land waar zoveel is geregeld. Het parlementaire debat ingaan en ook anderen een puntje gunnen. Uiteindelijk zal iedereen toch moeten accepteren dat er keuzes zijn en dat het niet een kwestie is van "u vraagt en wij draaien".

"Bouwen en Bewaren"

Het loopt tegen 10 uur, allebei hebben wij weer andere afspraken. Bij het afscheid nemen vertelt hij terloops dat op 8 mei zijn boek uitkomt: *Elco Brinkman: Bouwen en Bewaren*. Dat zal een mooi en ongetwijfeld interessant overzicht zijn van meer dan 40 jaar "Den Haag" van binnenuit. Elco vergezelt mij naar de uitgang, wij nemen afscheid en ik loop naar buiten het Binnenhof op. Over een paar weken zal ook hij hier weer naar buiten lopen maar dan voor de laatste keer als parlementariër.

EUROPA

Jan Terlouw

Twee onderwerpen vestigen extra aandacht op de Europese Unie: de Brexit en de verkiezingen van het Europees Parlement. In veler ogen is die Unie een vanzelfsprekendheid geworden, waar je als regel geen speciale aandacht aan hoeft te besteden, zo min als je dat doet aan de Staat der Nederlanden. Er zijn ook mensen die sceptisch over de EU denken, een organisatie van landen die niet meer verdwijnt, maar die wel hinderlijk is en zich met de verkeerde dingen bemoeit.

Het is aanleiding voor me om het belang van Europa als werelddeel nog eens te onderstrepen. De jeugd is goeddeels vergeten dat de landen van Europa tal van eeuwen voortdurend met elkaar in oorlog zijn geweest. Eeuwen lang was dit conglomeraat van landen weliswaar een rijke smeltkroes van ontwikkeling van ideeën, wetenschappen, religies, en een zeer bepalende factor in de wereldgeschiedenis, maar wel in een voortdurende strijd met elkaar verwikkeld.
Toen ik een klein kind was, spraken mijn ouders veelvuldig over de Eerste Wereldoorlog, die nog dichtbij was, waarvan de gruwelen, de massale vernietiging van soldatenlevens, de zinloosheid nog steeds niet helemaal waren doorgedrongen. Toen begon de

Tweede Wereldoorlog, die verder mijn hele kindertijd duurde. Landen van Europa waren met elkaar in oorlog, ik wist niet anders. Toen het voorbij was begonnen de voormalige bondgenoten, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, onmiddellijk een koude oorlog, met een constante nucleaire dreiging, die zijn hoogtepunt bereikte toen in oktober 1962 Sovjetschepen met kernkoppen naar Cuba voeren.

Zeer bewust heb ik de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal meegemaakt, in 1950, en die van de Europese Economische Gemeenschap (Verdrag van Rome) in 1957. Zouden de landen van Europa echt met elkaar in vrede en voorspoed kunnen leven, dat was toen onze vooropstaande hoop.

De EU is niet meer weg te denken, maar Brussel zou er goed aan doen om zich te beraden op haar eenzijdige ontwikkeling. Al vele jaren is het nastreven van economische groei en welvaart leidend geweest, met verwaarlozing van sociale rechtvaardigheid en aspecten als educatie, cultuur en natuurbescherming. Mijns inziens is de Brexit voor een belangrijk deel te wijten aan de toenemende tweedeling tussen een boven- en een onderlaag, gegroeid na de globalisering, ook in het Verenigd Koninkrijk, ondersteund o.a. door het beleid van de EU tot op de huidige dag. De Sociaal-Economische Raad (SER) heeft in april een rapport gepubliceerd waarin indringend op deze aspecten wordt gewezen.
De technologie heeft een zodanige mondiale schaal gekregen dat we alleen al daarom niet buiten de EU kunnen, nog afgezien van het argument van het bewaren van vrede dat natuurlijk op de eerste plaats komt.
Maar er zijn ook belangrijke accentverschuivingen in het beleid nodig. Anders zal het belang van de EU verschralen, zal de kritiek luid blijven klinken, en zal ons werelddeel niet in kracht toenemen. Als het beleid aanzienlijk wordt verbreed, zonder onnodige bemoeizucht met aangelegenheden die prima nationaal kunnen worden geregeld, wie weet, is de Brexit dan toch nog te voorkomen, in de eerste plaats in het belang van het Verenigd Koninkrijk zelf. Want de meest overtuigde aanhangers van de Brexit zijn wellicht diegenen die nog dromen over *The British Empire*, en die tijd is toch echt voorbij.

De verbrexitte EU

IN GESPREK MET LAMBERT VAN NISTELROOIJ

Joost van Iersel

Lambert van Nistelrooij, lid Europees Parlement 2004 – 2019
Voorheen was Van Nistelrooy werkzaam bij de provincie Gelderland en bij de Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond (NCB). Via het lidmaatschap van Provinciale Staten van Brabant werd hij van 1991 tot 2004 gedeputeerde in het College van Gedeputeerde Staten van Brabant.

Lambert van Nistelrooij

In het Europees Parlement is Van Nistelrooij lid van de parlementscommissies voor Regionaal Beleid (REGI) en Interne Markt en Consumentenbescherming (IMCO) en Europese Volkspartij EVP -coördinator Regionaal beleid. Daarnaast is hij lid van de delegatie voor de EU-relaties met Latijns-Amerika, Brazilië en het handelsblok Mercosur.

2004: Uitbreiding en verandering van context

Rond de Europese verkiezingen praat ik met een nestor van de Nederlandse EP-delegatie na over zijn ervaringen van drie periodes Europees Parlement, waarin zóveel is veranderd in de Europese context zowel in als voor het parlement zelf. Lambert van Nistelrooij is qua achtergrond sociaal geograaf, een roeping die hij politiek en maatschappelijk trouw is gebleven in regionaal verband in Nederland en in Europa. Hij werd in 2004 voor het CDA (rechtstreeks) gekozen in de EVP-fractie. Ook in 2009 en 2014 werd hij rechtstreeks verkozen. Lambert memoreert dat het Europees Parlement met name vanaf 2004 in geheel nieuw vaarwater terecht kwam. Hij wijst op een paar fundamentele veranderingen in de context zoals de uitbreiding van de Unie met tien nieuwe lidstaten in 2004, gevolgd door Roemenië

en Bulgarije in 2007, en Kroatië in 2013, de kritieke financieel-economische crises vanaf 2008, en de migratieperikelen, die Europa vanaf 2014 hebben geteisterd. En als klap op de vuurpijl Brexit.
Voor het EP zélf was het Verdrag van Lissabon vanaf 2009 met een substantiële versterking van bevoegdheden een revolutionaire verandering, die het wereldwijd als meest invloedrijk parlement op de kaart zet.

Lambert herinnert zich nog als de dag van gisteren hoe hij als aankomend lid de delegaties vanuit de nieuwe lidstaten in 2004 het Parlement zag betreden: 'Zij kwamen binnen met donkere pakken en strakke gezichten, geheel onwennig nog in hun rol van direct-gekozenen in een Parlement dat de democratie in Europa vorm moest geven. Hun houding werd vooral ingegeven door hoop en ingehouden verwachtingen op een beter perspectief. Het kostte de nodige tijd, voordat zij zich wisten aan te passen aan heel andere verantwoordelijkheden en procedures dan ze thuis gewend waren. De communistische achtergrond bleef nog geruime tijd voelbaar. Na verloop van tijd hebben de Oost-Europeanen zich steeds meer gewend aan de lopende gang van zaken en is het allemaal veel vlotter gaan lopen. 2004 betekende voor het EP in één woord 'een golf van verandering en hoop'. Ook de samenstelling van het EP wijzigde toen ingrijpend: kleinere delegaties vanuit de oorspronkelijke vijftien, terwijl het aantal parlementszetels in 2007 uitkwam op 751, het verdragsmatig vastgestelde maximum.

Triloog

Parallel aan een verbreding van de actieradius van de Unie nemen vanaf het Verdrag van Maastricht de bevoegdheden van het EP gestaag toe, en zij worden ook bevestigd op de Europese Toppen van Amsterdam (1997) en Nice (2001). Maar het Verdrag van Lissabon verankert op velerlei gebied een gelijkwaardigheid van het EP ten opzichte van de Raad. Hieraan is de zogenaamde triloog debet, die het EP via zijn rapporteurs in een minutieus uitgewerkte procedure (met gesloten deuren!) onder deelneming ook van de Commissie een evenwaardig medebeslissingsrecht geeft ten opzichte van de Raad. 'Deze nieuwe gang van zaken heeft', aldus Lambert, 'grote gevolgen voor de Europese besluitvorming. Tal van compromissen op Europees niveau worden nu ook via het EP afgedwongen.' Voorheen was het EP als consultatief orgaan eigenlijk snel uitgepraat. De invalshoek vanuit de Raad met al zijn nationale belangen wil nogal eens afwijken van die van het EP. In 2009 komt een eind aan de ondergeschikte positie van het EP. De onderhandelingen tussen de drie partijen is vaak een evenwichtsoefening van drie partijen. 'Dit kwam', aldus Lambert,

'bijvoorbeeld al snel tot gelding in onderwerpen als de aanpak van de financieel-economische crisis en de verdieping van de EMU. Zie bijvoorbeeld de aanpak van de probleembanken, waarin Corien Wortmann, nu voorzitter ABP, een vooraanstaande rol heeft gespeeld.' Andere sprekende voorbeelden zijn de rol van het EP bij de afschaffing van roaming, waarbij Lambert zelf nauw betrokken was, evenals bij de totstandkoming van de nieuwe Privacywetgeving (2018)[1], die in Europa en wereldwijd zoveel stof doet opwaaien. De Nederlandse Permanente Vertegenwoordiging heeft nu dan ook, net als alle andere, een hele afdeling, die zich specifiek op het EP richt.

Lambert is ook nauw betrokken geweest in de triloog. Hij is zeer actief geweest als EVP-coördinator in de Commissie Regionaal beleid, en vooral ook als rapporteur van de Structuurfondsen, € 325 miljard, d.i. één derde van de totale begroting. In de 2012 en 2013 heeft hij als EP-vertegenwoordiger maandenlang met de Raad onderhandeld over het EU-budget[2], maandenlang onderhandeld over modernisering en focus van het regionaal beleid. In zijn visie bleef na lang getouwtrek in de Raad, waar gevestigde belangen de besluitvorming domineerden, de nadruk te veel op 'beton en infrastructuur' in plaats van op technologie en innovatie. 'Mijn opzet was een de modern regionaal beleid met nadruk op groei en banen. Het gaat om de economische weerbaarheid van de Unie. Het regionaal beleid moet daarin instrumenteel zijn.' Als voorzitter van het *Knowledge4innovation Forum* van het EP en als oud-gedeputeerde in Brabant, waar het ging om Brainport Eindhoven en zijn uitstraling op de hele regio, maakte hij zich in het EP sterk voor de commercialisering van technologie door innovatie. Met als invalshoek banen en groei via technologie en innovatie ontstaat er ook ook de samenhang van regionaal beleid met ander beleid, zoals EU-R&D-beleid, intensievere focus van de EIB (Europese Investeringsbank) op de regio en vanaf 2014 ook het investeringsfonds van President Juncker. En onderschat vooral ook niet de bijdrage vanuit het Regionaal Fonds aan de EU-aanpak van de financieel-economische crises. Zo is heel wat financiële steun van de EU naar de zwaarst getroffen landen en regio's gegaan. Lambert wijst erop dat bijvoorbeeld 90% van de EU-steun aan Roemenië en Bulgarije uit het regionaal fonds afkomstig was! Héél Oost-Europa heeft in de crisis van het regionaal fonds geprofiteerd.

[1] General Data Protection Regulation
[2] Multi-annual Financial Framework 2014-2019

Cohesiebeleid en Pact of Amsterdam

Als onlosmakelijk ander speerpunt noemt hij ook het cohesiebeleid. Het regionaal en cohesiebeleid hadden altijd een gemeenschappelijke noemer. Cohesie is vooral van belang in crisistijd. Met Europese noodfondsen en extra geld is een aantal landen door de crisis heen getrokken. Breder gezien beklemtoont Lambert de noodzaak om de scheefgroei in Europa recht te trekken. In sommige landen wordt bijna één derde van de jeugd vanuit het Oosten naar het Westen gezogen, de zgn. interne migratie-problematiek van de Unie. Voor de balans van de héle Unie moet een dam worden opgeworpen tegen deze scheefgroei. Eenvoudig zal het allerminst zijn. Met name de tegenstelling tussen ruraal gebied en de stedelijke agglomeraties neemt in een aantal landen – niet alleen in Oost-Europa – pijnlijke proporties aan. Dat betekent overigens niet dat de stedelijke agglomeraties buiten beeld blijven. Lambert heeft zich de laatste jaren sterk gemaakt voor de groeipolen van de Unie. Het veelbelovende concept van *triple of quadruple helix* – bestuur, bedrijfsleven, universiteiten en research, en *civil society* – is inmiddels gemeengoed. Te lang heeft DG Regio (directoraat-generaal voor regionaal en stedelijk ontwikkelingsbeleid) metropolitane gebieden links laten liggen. Daarin is nu ook door druk vanuit het EP een kentering gaande. Urbanisatie is nu duidelijk in beeld. In de komende begroting wordt het budget voor de steden verdubbeld. 'Het gaat', volgens Lambert, 'zowel om de kwaliteit van leven als om de internationale invalshoek met Big data, AI, *deep learning en biotech* met inachtneming van de randvoorwaarden van klimaat en energietransitie.' In zijn visie moet overal gewerkt worden aan een synthese tussen steden en het rurale gebied. Een laatste loot aan deze stam is het succesvolle Nederlandse EU-project *Pact van Amsterdam*, vrucht van het Nederlandse EU-voorzitterschap twee jaar geleden. Een gelukkige vernieuwing is de totstandkoming door de hele Unie van projecten en partnerschappen tussen gelijkgestemde steden voor hen relevante gebieden als transport en mobiliteit, digitalisering, stedelijke planning, milieu- en klimaatmaatregelen, en energietransitie. Financieel participeert ook de Unie hierin en er is ook eindelijk rechtstreekse bemoeienis van de Commissie met steden. In aansluiting op het *Pact van Amsterdam* heeft het EP zeer recent ook ingestemd met het nieuwe *Pact for smart communities* met het oog op innovaties op het de platteland.[3]

[3] Dit nieuwe pact zal worden gefinancierd uit €2,4 mld., een speciale begrotingspost 2021-2027

Volksvertegenwoordiger

Als volksvertegenwoordiger onderhoudt Lambert nauwe banden met zijn achterban. Hij stemt het Europese werk wekelijks af met een breed netwerk. De maandag is gereserveerd voor groepen, persoonlijke contacten en werkbezoeken. Het contact wordt ook gevoed door brochures over deelonderwerpen, waarin zowel de Europese invalshoek als opvattingen en voorbeelden vanuit het netwerk van bedrijven en organisaties aan de orde komen. In zijn vijftien jaar EP heeft hij 35 van deze brochures laten verschijnen. Eén van de laatste was een huzarenstuk. Uit heftige irritatie over het van de daken geschreeuwd euroscepticisme en de negatieve uitstraling van *Brexit* heeft Lambert in 2016 het initiatief genomen met een groep van negen EVP-partijgenoten vanuit heel Europa voor het EVP-project *Let the Stars Shine*. Binnen één jaar zijn *bottom-up* veertig projecten uit negen landen in één publicatie verschenen met als doel positieve vruchten van de Unie duidelijk voor het voetlicht te brengen door mensen, die er profijt van trekken. Lambert: 'Hier gebeurt veel te weinig aan. Dit voorbeeld noopt urgent tot navolging.'

Al naar gelang het onderwerp werkt Lambert met collega's steeds in wisselende formaties. De politieke families zijn er voor de politieke afstemming. In de commissies en werkgroepen komen alle groeperingen aan bod. Decennialang beheerste een grand coalition van EVP en S&D, die samen over een ruime meerderheid beschikten, in feite de structuur. De samenwerking met S&D ervoer hij als bevredigend: 'De sociaal democraten zijn voorspelbaar'. In feite schept de pro-Europese houding van de vier traditionele politieke families, EVP, S&D, ALDE en de Groenen, een constructieve basis om de integratie succesvol verder te brengen. Een andere doorsnee is die naar nationaliteiten. Zo zijn de Duitsers als blok op het Europees belang gericht, de Fransen daarentegen vormen, in weerwil van enkele uitgesproken persoonlijkheden, regelmatig een hindermacht en de Britten, dat zie je al van verre! De Italianen hebben op belangrijke plaatsen goede posities, maar hun gemiddeld slechte Engels is een handicap. En de Polen? Lambert: 'De ommezwaai naar de huidige regering kwam echt als een verrassing.
De Polen zijn zeer Europees gezind. Zij weten de Unie op haar waarde te schatten. Er is ook veel Europees geld in gegaan. Maar toch nu deze regering….'

Voor Nederland thuis heeft Lambert ook nog een boodschap: 'Ik ben nogal onder de indruk van de manier waarop Berlijn in zijn posities steeds de Europese balans tussen noord en zuid en oost en west meeweegt. Het gaat bij hen altijd om het geheel. Nederlandse opvattingen zijn vaak niet onjuist. Maar alleen precies uitgekiende boekhoudkundige formules vanuit Nederlands belang brengen Europa niet verder. Het gaat om méér dan dat en het moet echt anders.'

De Toekomst

Er zijn vanaf 2009 flinke verschuivingen in het EP opgetreden, toen de Tories de EVP verlieten. Als gevolg van euroscepticisme brak vanaf 2014 ook in het EP het nationalisme breed door. Lambert: 'Dat heeft overigens het dagelijks werk, waaraan de eurosceptici maar mondjesmaat deelnemen, niet belemmerd. Zij benutten vooral de plenaire zittingen en de social media voor hun giftige boodschappen.' En de toekomst? Lambert: 'Het is moeilijk te voorspellen. Er ontstaat zeker een nieuwe dynamiek.
De EVP en S&D samen verliezen de meerderheid, dus grand coalition exit. Zij hebben ook in eigen huis het nodige rumoer met Fidesz en Orbán en de Roemeense socialisten. De ALDE en de Groenen komen sterker tevoorschijn.' Dan de kwestie van de nationalisten en sceptici. Lambert: 'In alle landen zijn er nu luid hoorbare anti-Europese partijen opgetuigd, soms met een grote aanhang. Dit in weerwil met alle barometers en enquêtes die juist op een grotere populariteit van de EU wijzen. Maar wat gaat er gebeuren? Waarvoor kiezen Lega Nord en 5 Stelle, waar komt Fidèsz terecht, wat doet PiS (Polen)? En zo is er meer.' Ondermijnt dit alles de stabiliteit? Lambert: 'De constructieve krachten in het EP behouden in ieder geval een ruime meerderheid. Het werk aan Europa gaat voor het EP dus door! En vergeet niet dat de nationalisten het onder elkaar grondig oneens zijn. Daarvoor zijn het immers nationalisten. Maar door hun getal en ook als gevolg van een ingrijpende vernieuwing van het Parlement met véél onervarenheid kan er in de nieuwe periode nog het nodige zand in de motor komen. Het is dus afwachten.'

Toekomst van de EU?

IN MEMORIAM FRANS ANDRIESSEN

Jean Penders

In twee hoedanigheden heb ik met Frans Andriessen samengewerkt. Hij was fractievoorzitter van de KVP in de Tweede Kamer van 1972-1977 en in die periode was ik een aantal jaren ambtelijk secretaris en fractievoorlichter. Van 1981 tot 1992 was Andriessen Eurocommissaris en ik lid van het Europees Parlement.

Roerige tijden

Frans Andriessen

Frans Andriessen startte zijn politieke leven in 1967 in de Tweede Kamer als woordvoerder volkshuisvesting voor de KVP. In 1971 werd hij gekozen tot fractievoorzitter als opvolger van de – wegens ziekte afgetreden – Gerard Veringa. Het was een roerige tijd. Nieuw Links schudde de PvdA op. D'66 werd opgericht. Binnen de KVP roerden zich Radicalen en andere vernieuwers. De partij kreeg de Nacht van Schmelzer over zich heen. Het kabinet onder leiding van Piet de Jong bewaakte het fort, maar ondervond destijds weinig waardering (thans valt het oordeel veel positiever uit). Electoraal zat de KVP in de hoek waar stevige tikken moesten worden geïncasseerd. Velen in de KVP, onder wie vooral ook Piet Steenkamp en Frans Andriessen, oriënteerden zich op een samengaan met ARP en CHU tot een christendemocratische beweging, o.m. geïnspireerd door partijformaties en ontwikkelingen in België en West-Duitsland.

Minister van Financiën

Het samengaan van de drie partijen was geen onomstreden zaak. Van binnenuit waren er vragen over het gewicht van christelijke normen en waarden in de politieke praktijk en of het politieke profiel voldoende progressief was. Vanuit PvdA-kring werd min of meer afkeuring uitgesproken over het samengaan van KVP, ARP en CHU. Onvermoeibaar debatteren en overtuigen door o.a. Andriessen, leidde tot het besluit om de

verkiezingen van 1977 in te gaan met één kandidatenlijst. Dat werd een redelijk succes. Maar de grote winnaar was de PvdA met Den Uyl als lijsttrekker. Strubbelingen en zelfs rebellie bij de socialisten en een aarzelend gedrag van de PvdA-top 'stuurde' het formatieproces van een tweede kabinet-Den Uyl naar een CDA-VVD-regering met Van Agt als premier en Andriessen als minister van Financiën. De overheidsfinanciën verkeerden in slechte staat en de sociaal-economische vooruitzichten stemden tot somberheid. Andriessen kwam met een fiks bezuinigingspakket maar ondervond tegenwerking van sommige geestverwanten en weinig steun van coalitiegenoot VVD. Hij trad af en de vraag was of hij nog een politieke toekomst had.

Eurocommissaris

Jawel. Per 1 januari 1981 trad een nieuwe Europese Commissie aan, met Andriessen op de post mededinging. Opnieuw een periode met somberheid maar geleidelijk klaarde de hemel op. De grondslagen van de interne markt begonnen zich aarzelend af te tekenen. In 1985 kreeg Andriessen de prestigieuze maar lastige portefeuille landbouw onder zijn beheer.
De problemen waren groot en de tegenstellingen tussen de lidstaten ook. Er was op een aantal terreinen overproductie: graan, melk en vlees. Het leek schier onmogelijk om tot productievermindering te komen. Frankrijk en Duitsland weigerden hun boeren onder druk te zetten. Enig soelaas kon worden gevonden door bij de subsidiëring van de boeren niet meer uit te gaan van overschotten producerende garantieprijzen maar van directe inkomenssteun. Men had als doel voor ogen een nieuwe Wereldhandelsorganisatie (WTO), maar daar moesten ook de Verenigde Staten aan mee doen. Na uitputtende, spannende onderhandelingen – waarin Andriessen een zeer wezenlijke rol speelde – kwam men tot een wereldwijd akkoord. Andriessen heeft er niet veel plezier aan beleefd. In Frankrijk brak een halve boerenopstand uit. Binnenskamers was er gelukkig wel veel waardering voor het bereikte resultaat.

Tandem Delors en Andriessen

Een welkom bijproduct van de agrarische veldslag was dat er een positief "rapport" groeide tussen de Franse Commissievoorzitter Jacques Delors en Frans Andriessen. Het waren en werden geen vrienden, maar wel kwam er stevige wederzijdse waardering. Volgens sommigen vormden Delors en Andriessen een tandem die positief uitwerkte bij de totstandkoming van de Economische en Monetaire Unie en de euro.
Dat zou van pas komen in zijn derde en laatste periode als Eurocommissaris: 1989-1992. Externe betrekkingen vormde de kern van zijn mandaat.

Midden- en Oost-Europa maakten zich los van het communisme en hunkerden naar het EU-lidmaatschap, de Sovjet-Unie stortte ineen. Werd het geen tijd om de federale ideeën van de "founding fathers" te revitaliseren? Andriessen zette zich daarvoor in. In zijn colleges als hoogleraar Europese integratie aan de Universiteit van Utrecht en in pregnante interviews. Maar het ideologische pro-Europa momentum vlakte spoedig af. Het voorplan werd ingenomen door de oorlogen en geweldsmisdaden op de Balkan en door het ontembare streven van meer dan tien Europese staten naar het EU-lidmaatschap. Aanvankelijk werd de uitbreidingsdrang nog enigszins onder controle gehouden. Andriessen (en ook Delors) pleitten voor geleidelijkheid: eerst verdieping, daarna uitbreiding. De EU formuleerde verstandige criteria voor toetreding maar in de praktijk werden die terzijde geschoven. Hoezo verdieping vóór uitbreiding? Uitbreiding is verdieping! Achteraf is deze haast betreurd.

Enorme inzet

Andriessen bleef zich inzetten voor de christendemocratie en Europa. Genoemd is al zijn Utrechtse leerstoel.
Ten tweede vroeg het CDA hem na de verkiezingsnederlaag in 1994 een commissie te leiden die de nederlaag moest analyseren en een nieuw perspectief tekenen. Het leidde tot het uitstekende rapport "Nieuwe wegen, vaste waarden" dat de partij een nieuw elan gaf.
En ten derde, zijn voorliefde voor internationale politiek bleek ook uit zijn jarenlange lidmaatschap en vicevoorzitterschap van de Nederlandse Adviesraad Internationale Vraagstukken.

LEVEN NA HET PARLEMENT

Mieke van der Burg

Aan het woord: Marieke van der Werf

Marieke van der Werf was van januari 2011 tot september 2012 lid van de Tweede Kamer voor het CDA. Zij volgde Ank Bijleveld op, die Commissaris van de Koning werd in de provincie Overijssel. Energie, duurzaamheid en cultuurbeleid waren haar woordvoerderschappen in de Kamer.
Na haar studie Nederlands en opleiding tot klassiek balletdocent, begon zij haar loopbaan bij Van Sluis Communicatie. In 2000 startte zij met een aantal

collega's het bureau 'Nieuwe Maan', dat zich richtte op maatschappelijke thema's zoals verantwoord ondernemen, integratie, duurzaamheid. Na het Kamerlidmaatschap trad zij toe als partner van Dröge & van Drimmelen in Den Haag, een bureau voor Public Affairs en Corporate Communication. Zij adviseert zowel bedrijven als overheden op het terrein van energie en circulaire economie.
Van 2002-2006 was zij voor het CDA lid van de Deelraad Amsterdam-Zuid en daarna tot 2010 duo-raadslid van de gemeente Amsterdam.

Marieke van der Werf

Geen toeval

Mijn politieke interesse is niet toevallig ontstaan. Mijn vader (huisarts) was raadslid van de gemeente Dordrecht voor de KVP en mijn oudtante, Ans van der Werf-Terpstra, was het eerste gehuwde vrouwelijke Tweede Kamerlid voor de KVP. Ik ben door hen sterk geïnspireerd. Maar het zit ook in mij. Ik heb als oudste dochter een groot verantwoordelijkheidsgevoel meegekregen. Dat wil zeggen dat – als er in mijn ogen iets niet goed gaat – ik graag vanuit mijn talenten bijdraag aan een oplossing of verbetering.

Het meest dicht bij de mensen

De keuze voor het CDA is een bewuste keuze. Het CDA stond en staat het meest dicht bij het maatschappelijk initiatief. De kern van het CDA-gedachtegoed is de wisselwerking tussen de mens en zijn omgeving. Omdat voor mij de mens centraal moet staan bij de beleidsontwikkeling, bij het richting geven van de samenleving, voel ik mij thuis bij het CDA, ook al ben ik het niet altijd eens met haar standpunten. Toen bleek dat de Visiegroep Duurzaamheid van het CDA, waarvan ik vier jaar voorzitter was, uiteindelijk zeer weinig invloed had gekregen op het laatste verkiezingsprogramma, ben ik opgestapt als voorzitter. Ik was teleurgesteld, maar ik heb het CDA niet de rug toegekeerd. Ook zou ik geen beter alternatief weten. Andere politieke partijen links van het CDA spreken mij op het punt van duurzaamheid en energie meer aan, maar schieten te ver door, zoals GroenLinks door in feite de economische groei te stoppen. En partijen ter rechterzijde kijken vaak voorbij de kracht van het maatschappelijk middenveld. Daarom blijf ik bij het CDA, maar ik sta wel iets links van het midden.

Impact, rust en stoer

De keuze voor de Tweede Kamer was heel bewust. Vanuit die positie kan je het meeste impact hebben met zaken die je wilt bereiken. Zeker in die tijd! In 2011 nam het CDA immers deel aan het Kabinet. In de oppositie zoals in de periode als raadslid in Amsterdam, was het veel moeilijker om iets voor elkaar te krijgen! Bovendien was voor mij een belangrijke overweging dat ik mij kon concentreren op één functie, het Kamerlidmaatschap. Daarvóór had ik vele verschillende functies op diverse terreinen, naast een gezin met drie kinderen die uiteraard ook om aandacht vroegen. Dat was hectisch! Focussen op een ding, op een functie gaf in die zin rust, ook al kost het Kamerwerk zelf veel tijd en energie.
Verder vond ik het ook wel stoer om Kamerlid te zijn!

Energie-coöperaties

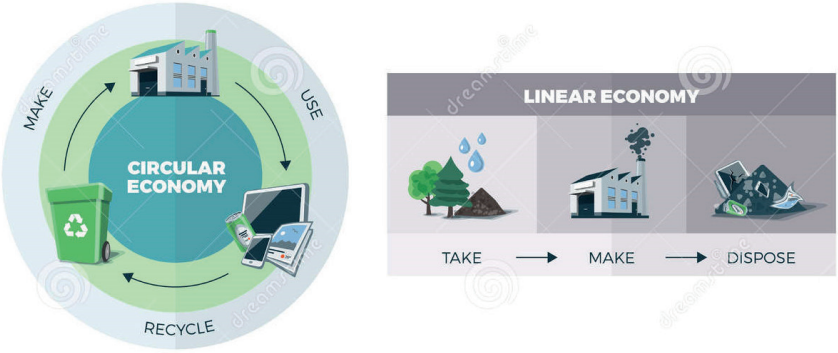
In de ruim anderhalf jaar dat ik Kamerlid was, heb ik op drie punten het nodige bereikt. Met name heb ik mij met succes ingezet voor de mogelijkheid van lokale energieopwekking, onder andere in energie-coöperaties van bedrijven. Ook heb ik samen met toenmalig staatssecretaris Joop Atsma (CDA) én met steun van de oppositie (Van Veldhoven, D66) Circulaire Economie op de agenda kunnen zetten. Onderzoek naar het behoud van grondstoffen in Nederland en de kansen voor ondernemers konden daardoor worden gestart.

Orkestenmotie

Het derde punt hangt samen met cultuurbeleid dat ik ook in mijn portefeuille had. Binnen de cultuursector moest een andere wind gaan waaien, en die kwam onder minister Halbe Zijlstra uit een gure hoek. De bezuinigingen leidden tot een cultuurconcentratie in de Randstad ten koste van de regio. Via mijn zogenoemde ‘Orkestenmotie’ konden gelukkig orkesten in alle regio’s behouden blijven.

Geen slecht Kamerlid

Hoewel ik geen slecht Kamerlid was, kwam ik toch laag (nr. 17) op de kandidatenlijst van het CDA voor de verkiezingen van 2012. Dit was het gevolg van de lijn van het CDA om de hele fractie te vernieuwen, vanwege ‘besmetting’ door de samenwerking met de PVV als gedoogpartij. Maar niet getreurd, buiten de Kamer valt ook veel te bereiken op het gebied van energie, milieu en duurzaamheid. Bovendien kan ik nu meer mijn eigen agenda bepalen. En zelf de regie voeren over de onderwerpen waar ik mij nu mee bezighoud.

Circulaire vs. Lineaire economie

Circulaire economie

In mijn huidige werk adviseer ik bedrijven en overheden over duurzaamheid. De maatschappij zet zich enorm in, maar het kabinet is nu aan zet! We zijn al vier jaar in dialoog en nu moet er echt wat gebeuren. Overigens doen veel bedrijven al het nodige aan innovatie om effectiever, slimmer en winstgevender om te gaan met schaarse grondstoffen. Dat valt nog meer te stimuleren.

In het verlengde van het klimaatbeleid moet er voor het welzijn van mens en planeet substantieel verandering komen op het gebied van consumeren en produceren! Het betekent een andere economie, waarin groei wordt gerealiseerd door technologie en diensten die de planeet verbeteren in plaats van, zoals nu, uitputten. Enkele voorbeelden: auto's die de lucht zuiveren, verf die CO2 omzet in zuurstof, ramen die zonne-energie opwekken, een fabriek die proceswater zuivert en schoner loost dan inneemt, huizen waarin circulair gedrag volledig wordt gefaciliteerd etc.. Dan heb je duurzaamheid die niet alleen de aarde redt voor generaties na ons, maar Nederland en Europa ook economisch laat groeien. Voor mij is dat rentmeesterschap in optima forma. Dit geluid past dus prima bij het CDA. De koppeling van economie en duurzaamheid wordt o.a. ook door CDA-er Herman Wijffels mooi verwoord: we moeten gaan van een economie 'die schraapt uit schaarste naar een economie die oogst uit overvloed'. En dat kan, als we energie eindeloos beschikbaar maken en materialen eindeloos herbruikbaar.

In mijn werk adviseer ik bedrijven en lokale overheden om hier vorm aan te geven, onder andere als Boegbeeld Circulaire Economie in de provincie Flevoland en als voorzitter van de IPO werkgroep Circulaire Economie.

Ik ondersteun diverse bedrijven en organisaties in de Afvalsector: van de Afvalenergiecentrale in Rotterdam tot 'Nederland Schoon', een stichting die zich inzet om zwerfafval te voorkomen. Ook energie zit in mijn portefeuille: ik ben directeur Energietransitie van Groen Gas Nederland en ondersteun de regio bij het opstellen van Regionale Energiestrategieën.

Lucia Marthas

Naast mijn werk heb ik diverse nevenfuncties. Ik ben lid van diverse Raden van Advies, zoals van Accres, Nudge en Social Enterprises Lab. Ook zit ik met veel plezier in de Raad van Toezicht van de Stichting Natuur en Milieu en de Dansacademie Lucia Marthas, waar ik destijds mijn opleiding dansdocent heb gevolgd.

Cultuurverschillen

De cultuur is in het bedrijfsleven wel iets anders dan in de Kamer. In de Kamer moet je er altijd op bedacht zijn of anderen je een loer (kunnen) draaien. Dat hoort bij het spel, daar deal je mee. Die cultuur had ik ook verwacht en ik was daar dus op voorbereid. Ik ervaar in het bedrijfsleven een meer transparante en eerlijker cultuur, in ieder geval in mijn omgeving.

Staatssecretaris

Overigens heb ik de politiek zeker niet de rug toegekeerd. Kamerlid zijn vond ik super gaaf, ondanks dat het veel energie slurpt. Ik zou best staatssecretaris willen worden!

DRIE BOEKBESPREKINGEN

Mieke van der Burg

'De hoogste tijd', een eeuw vrouwenkiesrecht van Monique Leyenaar, Jantine Oldersma en Kees Niemöller

9 augustus 1919!

De viering van 100 jaar algemeen kiesrecht is met een feestelijke bijeenkomst in de Ridderzaal op 17 mei jl. afgesloten. Vreemd genoeg – of op z'n zachts gezegd: slordig – omdat er 100 jaar geleden op die dag nog geen sprake van algemeen kiesrecht was. Vrouwen mochten immers nog niet naar de stembus! Dat konden zij pas vanaf 9 augustus 1919, toen het actief vrouwenkiesrecht formeel van kracht werd.
Voor iedereen die precies wil weten hoe en wanneer

het vrouwenkiesrecht tot stand is gekomen en welke hevige strijd daaraan vooraf is gegaan, lees dan dit boek!

Vanuit het perspectief van sociale bewegingen

Het boek is geschreven vanuit het perspectief van sociale bewegingen en opgebouwd in drie delen. Ieder deel is door een andere auteur geschreven:

1. De eerste ca. 100 bladzijden maken duidelijk welke heftige strijd er gedurende ruim 30 jaar nodig was om het recht van vrouwen om te stemmen en gekozen te worden, te veroveren. Eigenlijk is de strijd al eerder begonnen, tijdens de Bataafse Republiek aan het eind van de 18e eeuw! Boeiend om te lezen hoe in het vervolg van de Franse Revolutie ook hier vrouwen de straat op gingen om hun rechten op te eisen! Helaas toen zonder succes!

2. Vervolgens wordt uiteengezet wat vrouwen met het recht om te stemmen hebben gedaan. Aan welke partijen gaven zij hun stem? Verschilt hun stemgedrag van de mannen?
   Pas sinds de jaren ’70 is het stemgedrag van vrouwen en mannen systematisch bijgehouden, maar er zijn wel indicaties hiervan in de periode daarvoor. Vanaf de tweede feministische golf verschilt pas het stemgedrag en dat heeft zich voortgezet. Vrouwen stemmen linkser, vooruitstrevender dan mannen. Boeiend is het huidige stemgedrag van vrouwen, gelet op de opkomst van de populistische partijen!
   Ook voor het passief kiesrecht, het aantal vrouwen op de kandidatenlijsten en in het parlement, kwam pas laat aandacht. De weerstand daartegen was groot. Gelijke kansen was nog geen issue. Daarvoor was de tweede feministische golf nodig. In de loop van de jaren ’70, ‘80 en ’90 nam het aantal vrouwen in het parlement geleidelijk toe, maar na

de eeuwwisseling kantelde het beeld! Mede door de opkomst van de populistische partijen daalde de (langzame en hoopvolle) stijgende lijn van het aantal vrouwelijke Kamerleden.

3. Tot slot wordt in het boek aandacht besteed aan de vraag welke inhoudelijke veranderingen teweeg zijn gebracht door het vrouwenkiesrecht. Het hiervoor beschreven beeld geldt ook hier: de politieke invloed van vrouwen – en ook mannen – was na ca. 1970 groot. Via buiten- en binnenparlementaire acties is op het gebied van wetgeving veel bereikt. Maar vanaf de jaren '90 glijdt het feminisme af naar 'emancipatie' en werd het geïntegreerd in het algemene beleid. Afschaffing van verschillende commissies en subsidies van vrouwenprojecten en vrouwengroepen was het gevolg. De emancipatie is immers voltooid! Of gloort er toch hoop, zoals Hedy d'Ancona tijdens de landelijke opening van de viering van 100 jaar vrouwenkiesrecht op 1 februari 2019 constateerde? Denk daarbij aan de #MeToo-beweging en de acties die de jongere generatie vrouwen opzetten op het gebied van straatintimidatie en Stem op een vrouw die op een niet-verkiesbare plaats op de lijst staat.

Het boek geeft een goed overzicht van en inzicht in alle dilemma's die rond vrouwen en politiek hebben gepeeld in de afgelopen 100 jaar en nog spelen. De strijd voor het vrouwenkiesrecht is goed leesbaar beschreven, en dat geldt eveneens voor de vele karakteristieke personen die hierbij betrokken waren en de verworvenheden na de strijd. Wel loopt een en ander soms wat rommelig door elkaar.

En nu?

Díe vraag wordt in het laatste hoofdstuk van het boek gesteld. Wat is de impact van diverse veranderingen in het politieke bestel op de rol van vrouwen in de politiek? Wat is de invloed van de sociale media, waar vaak sprake is van een vorm van vrouwenhaat? Zal er eindelijk een vrouwelijke minister-president komen, als voorbeeld voor vrouwen? Het is allemaal gissen. Sommige (roldoorbrekende) zaken zijn vanzelfsprekend geworden. Of deze trend zich doorzet, is de vraag. Echte antwoorden ontbreken helaas in het boek. We zullen het ervaren.

Het zou mooi zijn als om de tien jaar een analyse zou plaatsvinden van zowel cijfers over politieke deelname van vrouwen, als van inhoudelijke veranderingen!

BOEKBESPREKING

Monique de Vries

"Die meneer is van ons" van Bert Middel

Op 13 februari presenteerde Bert Middel zijn nieuwste boek: "Die meneer is van ons. Langs de macht en onmacht van de sociaaldemocratie".
Het boek volgt het leven van de schrijver vanaf zijn jeugd in de Oosterparkbuurt in Groningen langs velerlei bestuurlijke en gekozen posities in het lokale en regionale bestuur tot nu, zijn functie van dijkgraaf van het Waterschap Noorderzijlvest in de roerige dagen van de aardbevingen en alle gevolgen in de provincie Groningen. De titel is afkomstig uit het Voorwoord van het boek en verwijst naar een verkiezingsposter uit 1956 met de foto van Drees. Op de vraag van de toen vierjarige Bert Middel aan zijn moeder wie die meneer was kreeg hij als antwoord: "Die meneer is een van ons".

Een reis langs alle PvdA-geledingen

Zo begint een reis door alle geledingen van de PvdA in Groningen, Drenthe, het partijbestuur, de verschillende fracties in gemeenteraad en provinciale staten, de Tweede Kamer, de Eerste Kamer, het burgemeesterschap van Drachten en ten slotte de functie van dijkgraaf. Middel zelf betitelt zijn boek als "een rondgang langs de macht en de onmacht van de sociaaldemocratie en politiek en (openbaar)bestuur. Openhartig en met persoonlijke blik geef ik een inkijk in haar ambities en regeerlust, haar successen en mislukkingen, haar compromissen en tekortkomingen".

Als generatiegenoot herkende ik de eenvoud van het opgroeien in de jaren vijftig, al vroeg ik mij wel af of de jonge Middel toen al zo overtuigd was van de rode zegeningen en niet als kind het dagelijks leven leefde zoals het was: "de anderen daar waren net als wij. Eenzelfde achtergrond, dezelfde overtuiging, wars van elke vorm van religie, maar wel vurig geloven in de rode kerk", was hij daar als kind nu al mee bezig?

Veel herkenningen

Mensen die in de politiek actief zijn geweest, zullen in het boek veel gebeurtenissen herkennen: de spanningen rond kandidaatstellingen, de teleurstellingen als je niet of te laag op een lijst staat, de vorming van colleges en de partijcongressen en wat je daar niet ziet maar wel zou moeten zien. Wat opvalt is de weinig fijnzinnige manier waarmee met partijgenoten, eenvoudige leden of bestuurders wordt omgegaan. Ook Middel zelf geeft dat ruiterlijk toe waar hij spreekt over "arrogantie, afstandelijkheid en ongenaakbaarheid".
Het boek is doordesemd van kwesties in allerlei geledingen waarin bestuurders elkaar naar het bestuurlijke leven staan of kunstjes flikken. Ook Middel geeft toe dat hij zich een aantal keren voor het verkeerde karretje heeft laten spannen. Het siert hem dat hij dat erkent.
Onthutsend is de beschrijving van allerlei partijgebeurtenissen waarin mensen uiteindelijk het onderspit delven dankzij (slimme) machinaties van anderen en dit met naam en toenaam. Of het nu gaat om collegevorming, kandidatenlijsten, fractiebesturen of anderszins, het gaat er niet zachtzinnig aan toe. Is een politieke partij en zijn de mensen die het aangaat nu werkelijk gebaat met al deze openheid? Zal dit nieuwe en jonge aanhangers van de sociaaldemocratie enthousiast maken om zich aan te sluiten en een bijdrage te leveren?

Glasheldere analyse

Het laatste hoofdstuk geeft een glasheldere analyse van de PvdA en deze is weinig optimistisch. En dan gaat het niet zozeer om het gedachtegoed van de PvdA maar om de partijpolitieke verpakking zoals Middel het stelt: " … aan de vaak betweterige en gelijkhebberige wijze waarmee haar apostelen de sociaaldemocratische boodschap verkondigen". Toch vindt hij dat als je sociale rechtvaardigheid, solidariteit en bestaanszekerheid voor iedereen nastreeft je alleen maar bij de sociaaldemocratie kunt uitkomen. Hij vindt dat zelfs een kwestie van fatsoen. Alsof sociaaldemocraten de enige fatsoenlijke mensen zijn. Quod non.

Eerlijk boek

Bert Middel heeft een eerlijk boek geschreven, hij heeft zijn eigen drijfveren niet verbloemd, hij heeft een glashelder beeld geschapen van de werking van de partij in de afgelopen halve eeuw. Het is dan ook treurig dat hij in het laatste hoofdstuk moet constateren dat de partij er – ondanks de goede bedoelingen – voor veel mensen slecht voorstaat en dat er nog een lange weg te gaan is. Ik vrees dat ik hem daarin gelijk moet geven.

BOEKBESPREKING

Joost van Iersel

Dat gezegd hebbend… Taal in politiek Den Haag na 1950 - Auteur: Siemon Reker

Een opmerkelijke recente publicatie met een analyse van politiek taalgebruik in de Tweede Kamer illustreert helder de vindingrijkheid en creativiteit op taalgebied in 's lands vergaderzaal. Auteur is de door taal gepassioneerde Siemon Reker, emeritus hoogleraar Universiteit Groningen met als specialisatie Groninger taal. Vanaf 1984 was Reker vanuit de journalistiek de eerste officiële streektaalfunctionaris in ons land. Hij bekleedde zijn leerstoel van 2001 tot 2016. Gegrepen door taal en politiek begon hij na zijn pensionering een blog over de taal van Rutte. Later verbreedde hij dat naar parlementaire taal in het algemeen. Van daaruit maakt Reker in 2017 de sprong naar een analyse van gebruik van nieuwe woorden of aangepaste toepassingen van bestaand woordgebruik in de Kamer over de periode 1950 tot 2017.

Als resultaat ligt voor ons een caleidoscoop van bijna 800 woorden en uitdrukkingen, die in de onafzienbare reeks van gesproken teksten in de Kamer zijn uitgesproken.
Het is niet zo maar een

woordenboek, verre van dat. Alle woorden en uitdrukkingen worden contextueel toegelicht en in veel gevallen worden zij ook 'gevolgd' in hun gang door latere teksten en debatten. Zij worden dus in reliëf geplaatst en dat levert in veel gevallen hele sprekende en ook leuke connotaties op. Zo kan taalgebruik in de Kamer zich ontwikkelen tot een levendige bron van woorden en uitdrukkingen, die via allerhande media hun plaats verwerven in gangbaar Nederlands en als zodanig ook terecht komen in Van Dale. Levende talen blijven zich altijd ontwikkelen. Het is een verrijkende ervaring, wanneer ook politiek taalgebruik in zulke processen een erkende bijdrage levert. Politiek is immers bij uitstek van de kunst van het woord om gedachten, opvattingen en voornemens kracht bij te zetten. Maar het zal zelden voorkomen, dat deze 'categorie' systematisch wordt geanalyseerd op vernieuwing of verrijking van de landstaal.
De systematische analyse betreft de methode, niet de omvang van het aantal woorden. Reker werkt individueel, zoals hij zelf zegt, als hobbyist. Hij heeft via een ingenieus digitaal programma een selectie van woorden en uitdrukkingen gemaakt. Hijzelf zegt: er is nog veel meer. Maar dit boek is al heel rijk. Met name voor de leden van de VOP bevat het een schat aan informatie over hoe zijzelf in de dagelijkse praktijk van de politiek aan vernieuwing van de Nederlandse taal hebben bijgedragen. Het is fascinerende literatuur.

KAMERKUNST

Aflevering VIII: Portret van Griffier Arntzenius, schilderij door Willem Bastiaan Tholen (1860 – 1931)

Reinder van der Heide

Over de Griffier Arntzenius, de geportretteerde wil ik het niet te veel hebben, het gaat om zijn portret. Een Griffier van de Tweede Kamer dient over zekere eigenschappen te beschikken. Naast de vele formele zijn die informele functie-eisen fraai verwoord door Willem Hendrik de Beaufort, Griffier van de Tweede Kamer van 1993 tot 2004 in zijn doorwrochte artikel 'En de Griffier, hij griffelt voort. 200 jaar Griffier van de Tweede Kamer, in het Jaarboek van griffiers 2015.

Volgens hem moet een Griffier kunnen fluisteren (in de richting van de Voorzitter), niet rekenen op dankbaarheid (in verband met het tegenover Kamerleden moe-

ten doordrukken van bepaalde organisatorische beslissingen zoals bijvoorbeeld het rantsoeneren van spreektijden tijdens komende debatten). Ook kan hij beter niet te teerhartig reageren als een politicus verontwaardigd suggereert dat (politieke!) partijdigheid aan de kant van de Griffier invloed zou hebben gehad op het wel dan niet mogen stellen van schriftelijke of mondelinge vragen. Gelukkig heeft de Voorzitter bij dat soort gevechten het laatste woord. Die zal altijd de Griffier dekken, en niet uit partijdigheid, maar omdat de Griffier, plaatsvervangend griffiers en griffiemedewerkers hun werk driedubbel checkend en dus onpartijdig en prima gedaan hebben…

Een Griffier moet ook erg nauwgezet zijn, want als de Voorzitter een vertrekkend Kamerlid toespreekt, moet die tot op de dag nauwkeurig weten hoe lang de betrokkene de bevolking heeft mogen vertegenwoordigen, want '… elke fout daarin (doet) het vertrekkend Kamerlid pijn…'

Een griffier, zeker de jongere, dient te kunnen 'schrijden'. En wel omdat de traditie voorschrijft dat een van dezen bij gelegenheid van Prinsjesdag in grote rust vooraan loopt bij het binnentreden van het koninklijk cortège in de Ridderzaal. Die uitverkorene mag dan ook luide roepen: 'De Koning', wat het teken voor de leden en hun gasten is om eerbiedig te gaan staan…

Een Griffier – de enige grondwettelijk benoemde ambtenaar – wordt geacht vóór alles democraat te zijn. Ook in fracties waarin ergerlijke, of zelfs verwerpelijke meningen rondzingen, zal een Griffier positieve trekjes moeten kunnen opmerken die het hem of haar mogelijk maken om ook hun functioneren in het bestel te ondersteunen, immers hun kiezers willen dat nu eenmaal.

In aansluiting daarop heb ik zelf ook nog wel een functievereiste voor Griffiers en alle andere (Kamer)ambtenaren: plezier hebben in, existentiële bevrediging ervaren door te 'helpen', oftewel 'dienstbaar zijn'. Dat klinkt wat ouderwets en lakeierïg, maar het gaat om iets heel anders. Niet om slaafs dienen van de Tweede Kamer, d.w.z. de 150 Kamerleden van het moment, dat is ondoenlijk. Nu, die tamelijk egoloze hulpvaardigheid en loyaliteit – en dat geldt voor alle ambtenaren die werkzaam zijn in het parlement – verdienen alle instituties die de vertegenwoordigende democratie en de rechtsstaat schragen. Voor alle rollen die mensen spelen in de diverse overheidsorganen, van medewerker van het restaurantbedrijf van de Kamer tot secretaris-generaal van een ministerie, van chauffeur van de Voorzitter van de Eerste Kamer tot Postkamermedewerker bij de Raad van State, allen voelen als het goed is, de verantwoordelijkheid (en misschien zelfs de eer) om voor de publieke zaak, belichaamd in de instituties van de rechtsstaat, te kunnen en mogen werken. Wie dat niet zo ervaart, kan – om De Beaufort te parafraseren – beter zzp-er worden of ceo van een multinational.

Hoe zat dat bij Bram Artzenius?

De positieve verhalen over hem zijn legio, dus dat zat ongetwijfeld meer dan goed. Hij heeft ook niet zomaar 32 jaar Griffier kunnen zijn (van 1888 tot 1920). Wat ik over hem heb gelezen komt erop neer dat hij voorbeeldig was in zijn functie. Laten we zijn portret eens bekijken.

Portret van Bram Artnzenius door W. B. Tholen en Tholens zelfportret, beiden in schildersjasje

Wat meteen opvalt, is dat witte huisjasje. Dat dient er duidelijk voor om de kleren die hij daaronder draagt te vrijwaren van ongerechtigheden die er bij diverse activiteiten op zouden kunnen neerdalen: kruimels, spetters van etenswaren, drank, en in zijn geval ook as. Zoals te zien is, steekt er een dikke sigaar tussen de vingers van zijn linkerhand. Leest hij, of maakt hij aantekeningen in het boek op zijn schoot? Duidelijk een multitasker. Dat kan z'n nadelen hebben, zo'n jasje moet waarschijnlijk ook inktspetters opvangen…Het is moeilijk te zien. En het is (nog) tamelijk smetteloos. Is het wel een huisjasje? Ik denk eerder dat het om een 'schildersjasje' gaat, als zoiets bestaat – voor kleine kinderen in ieder geval nog wel, leerde Google en internet mij. Zijn schilderende bovenbuurman en portrettist Tholen droeg zoiets natuurlijk vrijwel de gehele dag, misschien een wat langer exemplaar. Antzenius moet zo'n jasje handig zijn voorgekomen. Uit eigen ervaring kan ik getuigen: dat klopt. Als klein kind droeg ik op de Franse kleuterschool waar ik op woensdagmiddagen werd gestald

een ‘tablier-tje’. Dat maakte elke vorm van knoeien ongevaarlijk en toegestaan. De lieve Alsacienne die met ons in het lokaaltje van de Alliance Française aan de Westersingel te Rotterdam Franse toneelstukjes instudeerde, mademoiselle Schneller, accent op -lèr’, zat er totaal niet mee… Artnzenius maakt een jonge indruk op dit schilderij, een halverwege dertiger, opkijkend alsof hij een beetje in zijn werk wordt gestoord door de schilder.

Willem Bastiaan Tholen woonde op de bovenverdieping(en) van Arntzenius’ huis en hij viel ongetwijfeld regelmatig binnen bij zijn vriend. Het hele gezin Arntzenius met zes kinderen (uit zijn eerste huwelijk met Constance Boddaert) werd door Tholen geschilderd, soms individueel, maar ook met z’n tweeën of gedrieën. Zijn fraaiste portretschilderij vind ik – en ik niet alleen – het dubbelportret van Dora en Elisabeth, Arntzenius’ oudste dochters, verdiept in hun lectuur. De compositie, stoffering en kleuren zijn prachtig. Het licht doorschijnt onnavolgbaar de bladzijden.
De jongste van de twee, Elisabeth Caroline Arntzenius, was zelf verdienstelijk schilderes, en haar jongere broer Paul schilderde professioneel.

Hier portret van Dora en Elisabeth (‘De gezusters’) door W.B. Tholen

Vrijwel zeker hebben ze les gehad van hun bovenbuurman. Dat Elisabeth schilder was, vind je nergens, maar een groot olieverfportret van ‘Am’, grootmoeder van mijn overleden echtgenote, gesigneerd met E.C. Arntzenius, bewijst het doeltreffend.

Er waren meer verbindingen tussen Tholen en de familie Arntzenius. Verre neef Floris Arntzenius, bekendste Haagse Schoolschilder uit de oudste tak van de familie, en Tholen waren goed bevriend. Zij zagen elkaar in de sociëteit en op veilingen in Pulchri en in Riche, stamcafé van vele Hagenaars, onder wie de schilders Akkeringa, Haverman, Isaac Israëls, Willem Maris en Willem de Zwart.

Er zijn binnen de Kamer maar twee schilderijen van Griffiers, of ik kan beter zeggen, ter herinnering aan Griffiers besteld en gemaakt.
Het portret van de andere geschilderde Griffier heb ik ook gezien, maar ik moest helaas constateren dat daarover beter gezwegen kan worden…
Ook is er van een Griffier een tekening gemaakt door Karel James, die zovele Voorzitters heeft geportretteerd (zie Nestor 94, jaargang 2018). Die tekening is natuurlijk wel zeer geslaagd. Het betreft Griffier Mr. A.F. (Pim) Schepel, Griffier van de TK onder de Voorzitters Van Schaik, Kortenhorst en Van Thiel.
Arntzenius hing lange tijd in de kamer van mijn medewerkers bij het Centraal Archief. Daar heb ik Tholen dan ook leren waarderen. Hij heeft ook fraaie landschappen geschilderd, een beetje Whistler-achtig:
Deze hangt bij mij thuis:

Zuiderzeeschap met boten door W.B. Tholen

VAN HET BESTUUR

Joost van Iersel

VERSLAG VAN DE VOORJAARSBIJEENKOMST IN DORDRECHT OP 27 MAART 2019

De Voorjaarsbijeenkomst van de VOP voerde ons gezelschap op 27 maart naar Dordrecht dat, op weg naar 140.000 inwoners, een boeiend bezoek meer dan waard is. We werden in het oude stadhuis van 1544 – met uitzondering van de 19e-eeuwse façade – enthousiast ontvangen door burgemeester Kolff, die in vogelvlucht enkele karakteristieken van Dordrecht toelichtte, waaronder de nijverheid, die de basis is geweest voor de rijkdom van de stad en de connectie met de eerste vrije Statenvergadering van 1572 en de Dordtse Synode van 1619, waar het Nederlandse protestantisme globaal vorm werd gegeven.
Voor onze bijeenkomst waren drie speerpunten in beeld: de renovatie van de stad, de nieuwe uitdaging van bodemverzakking, en de expositie 'Calvijn en Kunst' en de politieke gevolgen van de Dordtse Synode van 1619. De levendige presentaties én discussierondes hebben onze aandacht de gehele dag vastgehouden.

Herinrichting van de binnenstad

Onlangs betitelde het Britse blad *The Times* Dordrecht als de verborgen parel van Nederland. Dordrecht heeft een lang traject moeten afleggen voordat het met recht aanspraak op deze benaming kon maken. Henk Kranendonk, portefeuille-directeur Bouwende Stad, Groen/Blauwe Stad en Binnenstad, erkende dit volmondig. Het resultaat mag er zijn. Er is de laatste twintig jaar dan ook hard en planmatig gewerkt om te komen waar men is. In vier elkaar overlappende stadia is de renovatie van de binnenstad voortvarend aangepakt. Begonnen is aan de openbare ruimte, met een autovrij winkelgebied en met het herstel van de oude binnenstad met parken en pleinen. Dit leidde al spoedig tot onder andere evenementen voor specifieke doelgroepen. In de loop van de jaren is Dordrecht een echte evenementenstad geworden. Dit jaar – 300 jaar

Synode – vond *The Passion* in Dordrecht plaats. Hand in hand met evenementen werd ook de retail-sector vernieuwd. Het aantal winkels vermindert, maar de omzet stijgt. Naast € 60 mln. aan gemeentelijke financiering heeft de marktsector € 300 mln. in projecten geïnvesteerd.
Het tweede stadium was gericht op de transformatie van de culturele infrastructuur, te beginnen met het Dordrechts museum, dat een nationale vermaardheid heeft verworven. Hiernaast de renovatie van het Oud-Agnietenklooster, dat na onteigening in 1572 de eerste Statenvergadering huisvestte. Er wordt nu veel aandacht gegeven aan podiumkunsten. In dit kader werd de schouwburg gerenoveerd. Ook is in Dordrecht het Nationaal Onderwijsmuseum gevestigd.
Het derde stadium van de herinrichting van de stad betrof de versterking van de horecafunctie. Kranendonk wijst met name op het grote succes van Villa Augustus, die afgelopen jaar 330.000 bezoekers telde. Naast verbetering van de haven is ook daar de horeca aanzienlijk uitgebreid. Dordrecht is nu veel beter toegerust voor overnachting van toeristen.
Het vierde stadium, namelijk verbetering van de woningbouw onder andere met het oog op het terughalen van beter gesitueerden naar de stad, blijft een moeilijk hoofdstuk, met name wegens een bouwstop in de polder. De balans met de sociale woningbouw moet nog worden hersteld, ook om de sociaaleconomische kracht van de stad te versterken. Daarbij hoort ook de uitbouw van het hoger onderwijs. Economisch streeft Dordrecht naar een hogere plaats op de nationale ranglijst. Er is een groeiagenda van 14.000 woningen, daarin móét ook bouw voor hoge inkomens inbegrepen zijn. Dordrecht staat in de startblokken om dit nieuwe stadium met verve aan te pakken. Bij de ruimtelijk-economische plannen is er nauwe samenwerking tussen de Drechtsteden. Deze samenwerking is geïnstitutionaliseerd in een Drechtraad en een Drechtcollege.

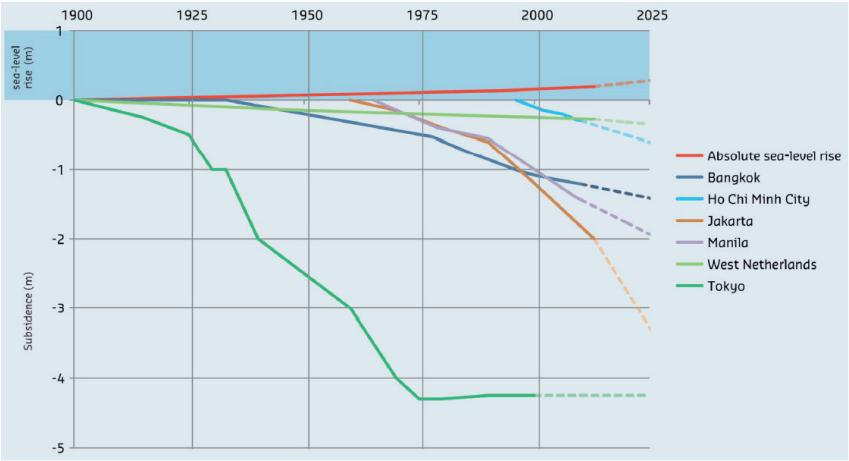

Gezicht op Dordrecht van Aelbert Cuyp (ca. 1650)

Bodemdaling in Nederland

In aansluiting op het opgewekte perspectief voor de stad Dordrecht volgde een minder vrolijk verhaal over de bodemdaling in Nederland. Dit onderwerp werd aan de hand van een boeiende reeks slides ingeleid door onderzoeker Dr. Gilles Erkens van Deltares, dat nauw betrokken is bij het in kaart brengen van bodemdaling in Nederland. Wereldwijd wonen er gezamenlijk 600 miljoen mensen in delta's onder een hoogtelijn van 10 meter. Grofweg de helft van Nederland valt onder die noemer. Iedere delta heeft haar eigen kenmerken. Daling is bij vele – niet bij allemaal – aan de orde, maar er is grote variatie per delta, en binnen delta's. Het kan dramatische proporties krijgen, zoals in Djakarta, Ho Chi Minh City, Bangkok, Taiwan, en in Europa Venetië. In Nederland gaat het zowel om de daling van de veen- en kleigebieden als om het gebied van de zout- en gaswinning. In de afgelopen 1000 jaar was er in Nederland een bodemdaling van +3 naar -2 meter. Hoewel dit proces versnelt, hebben de centrale en decentrale overheden het links laten liggen. De laatste jaren is echter de belangstelling fors gestegen en liggen ook bestuurlijke consequenties op tafel. Bij ongewijzigd beleid moet gerekend worden met een aanzienlijk grotere daling – 1 cm. per jaar –, door de forse ingrepen in de natuurlijke processen voor extra lage waterstand. Die heeft ingrijpende gevolgen voor de disproportioneel toegenomen huizenbouw, terwijl juist via de inzet van meer en meer technische middelen de bewerkbaarheid van de landbouwgrond is veiliggesteld.

Bodemdaling en zeespiegelstijging

De stijging van de zeespiegel is onomkeerbaar. De daling van de bodem kan theoretisch zelfs wel worden gestopt, maar alles heeft zijn prijs. Het grondwaterpeil zou dan in Nederland boven het maaiveld moeten liggen! Dit is natuurlijk ondenkbaar. Daarmee is meteen het bestuurlijk probleem en dilemma geschetst: er zal een juiste balans, een optimum, moeten worden gevonden tussen het in stand houden van de productieve grond – melkveehouderij – en ander grondgebruik, met name huizenbouw of natuurgebied. Ook wijst Erkens op de CO2 uitstoot, die bij bodemdaling vrijkomt. Precieze daling zowel als de effectiviteit van de te nemen maatregelen moeten nog worden doorgerekend. Maar als ingrijpen nog verder wordt uitgesteld, loopt de rekening al maar meer op. Vóór alles is dus precieze meting van groot belang. Hierbij zal, zoals ook bij de zeespiegelstijging, met grote onzekerheden rekening moeten worden gehouden. Er zijn daarnaast nog onbekende factoren als lange droge zomers met als gevolg een daling van het grondwater en de hoogte van de zeespiegelstijging. Valt die forser uit dan nu verwacht, bijvoorbeeld twee meter in 100 jaar, dan moet het peil van de rivieren overeenkomstig omhoog. Het belangrijkste winstpunt is nu de brede erkenning, dat het land voor drastische keuzes staat. De tot dusver gebruikelijke adaptatiepolitiek werkt niet meer. De beleidskeuzes zullen onverkort gaan gelden voor de (zeer) lange termijn, ongeacht de onzekerheden waarmee we kampen. Dat levert natuurlijk het nodige bestuurlijke ongerief op. Vandaar de noodzaak van tijdige kennisverdieping: de zaak dient zo goed mogelijk te worden geobjectiveerd. Kennis en meting zijn in Nederland nog strikt onvoldoende ontwikkeld. Dit geldt a fortiori ook voor kosten-batenanalyses, en dus ook voor monitoren bij het uitzetten van maatregelen. Erkens onderstreepte ook nog, dat de tot dusver vastgestelde normen niet worden gehaald. Ditzelfde geldt voor de normen in de EU-kaderrichtlijn water. Het is allemaal veronachtzaamd!

Steeds meer mensen en bedrijven verkeren en werken op een slappe bodem. Bodemdaling negeren is geen optie meer. Erkens: we hebben bestuurders nodig met sterke knieën op slappe bodem. Actuele berekeningen leiden tot een kostenraming van € 22 mld. tot 2050, waarvan het leeuwendeel tot € 16 mld. zal moeten worden gedragen door huiseigenaren en € 6 mld. voor infrastructuur door gemeentes. De maatregelen vereisen precies maatwerk: de intensiteit zal verschillen van gemeente tot gemeente, ja, van wijk tot wijk, en in het buitengebied van polder tot polder en zelfs daarbinnen. Steden waar de nodige problemen spelen zijn Gouda, Delft, Schiedam, Dordrecht, Flevoland, Rotterdam en Amsterdam. Iedere gemeente is verantwoordelijk voor haar eigen plan en methodiek.

Kort gezegd komt de aanpak neer op baten voor de gemeenschap, terwijl de kosten hoofdzakelijk bij de particulier terecht komen, met ook weer de nodige problemen. De precisie vereist per definitie decentrale uitvoering. Het Rijk is het systeemverantwoordelijk platform, onder andere op basis van het Nationaal Kennisprogramma Bodemdaling. De Rijksoverheid moet de nodige (decentrale) investeringen in kennisontwikkeling, de zgn. expedities per deelonderwerp, voor haar rekening nemen. Erkens onderstreept de noodzaak van de oprichting van een Nationale Informatievoorziening Bodembeweging. Tot slot wijst hij met name ook op de motie-Geurts, die insisteert op een coördinerend bewindsman voor veenbodemdaling .

Tentoonstelling 'Werk, bid en bewonder'

Na een gezellige lunch voorzag het programma in een korte inleiding van Dr. Annette de Vries, hoofd Collecties van het Dordrechts Museum, dat, in 1842 opgericht, zes eeuwen Nederlandse kunst omvat. Hieronder vallen ook de collecties van het Hof van Nederland, waar de eerste vrije Statenvergadering, 1572, en de Synode van Dordrecht, 1619, plaats vonden. Vervolgens gaf Dr. Marianne Eekhout, conservator stadsgeschiedenis, een historische schets ter inleiding van de expositie 'Werk, bid en bewonder' ter gelegenheid van 300 jaar Synode.

Dordrecht, oudste stad van Nederland, dat zijn 800-jarig bestaan viert in 2020, was in die dagen een zeer belangrijk politiek centrum. 1572 en 1619 zijn finest hours. Al in de 13e eeuw was Dordrecht de grootste en belangrijkste stad in de noordelijke Lage Landen. In de 14e eeuw beleefde zij als handelscentrum (drie-rivierenpunt) haar eigen Gouden Eeuw. In 1421 onderging de stad de Elisabethsvloed. Van 1500 tot 1621 groeide

de stad van 10.000 tot 18.300 inwoners. Het verlies van tolrechten in 1621 maakte een einde aan het handelsmonopolie van Dordrecht. In de 15e en 16e eeuw verminderde het handelsbelang van de stad, maar de vooraanstaande politieke positie bleef bestaan. Vanaf 1566, het jaar van de beeldenstorm, tot 1572 toen de Geuzen Den Briel veroverden op de katholieken en ook Gorcum werd ingenomen, woedde er in Holland een soort burgeroorlog. Er vond een politieke hergroepering plaats van de steden, die met name resulteerde in een alliantie tussen de steden, die zich hadden uitgesproken vóór Willem van Oranje. In 1576 komt eerst de Unie van Dordrecht tot stand, waarin de calvinistisch bestuurde gewesten van Holland en Zeeland zich aaneen gordden tegen de Spaanse overheerser, in 1579 gevolgd door de Unie van Utrecht. Binnen dat kader waarin alle noordelijke gewesten en ook enkele Zuid-Nederlandse (Antwerpen, zie de Spaanse furie in 1576, en Brugge) waren vertegenwoordigd, kwam een verbond tot stand om de Spaanse overheerser te verdrijven en de onderlinge samenwerking in bepaalde staatsaangelegenheden te intensiveren. Als enige stad maakte Amsterdam toen geen deel uit van deze stedelijke alliantie.

De Synode heeft een lange aanloop gehad. Politiek en religie spelen door elkaar heen. Vanaf 1585 krijgt prins Maurits een steeds belangrijkere statuur door zijn benoeming tot Stadhouder van Holland en Zeeland. Dit versterkte zijn positie in de steden die in de Unie van Utrecht waren verenigd. Godsdienstige discussies waren aan de orde van dag (zoals sindsdien ook in ons land gebruik is gebleven). Politieke posities werden verbonden met in welk godsdienstig kamp men zich bevond. Dit gold a fortiori voor de katholieken, die het tegen een minderheid van luidruchtige calvinisten aflegden. De ene na de andere stad omhelsde aldus de calvinistische leer. Zie bijvoorbeeld het zeer recent opgedoken meesterwerk betreffende de Dordtse familie Van Beeveren, die van het katholicisme overging tot het protestantisme. Maar daarbinnen waren ook verschillende stromingen, waarvan de meest spraakmakende die van de Gomaristen en de Arminianen. Het conflict betrof de predestinatieleer, die Gomarus strikter definieerde dan Arminius. De laatste legde een groter accent op de menselijke vrijheid. De predestinatie was het hoofdpunt tijdens de Synode. De Gomaristen of Contraremonstranten wonnen het daar glansrijk van de Arminianen of Remonstranten – Arminius zelf was overigens al in 1609 overleden.

Politiek waren de gevolgen ingrijpend. Er was al verdeeldheid tussen Maurits, die zich bij Gomarus aansloot, en de ruimdenkender Oldenbarne-

velt, die de tweespalt met Maurits in 1619 met de dood moest bekopen. In alle steden werden remonstrantse bestuurders door de meer strikte geloofsaanhangers vervangen. Holland werd bestuurlijk de protestantse natie, zoals we die sindsdien een paar eeuwen hebben gekend.

Na deze historische schets begaf ons gezelschap zich wandelend naar de expositie 'Werk, bid en bewonder' in het Dordrechts Museum, waar in een groot aantal voorwerpen en schilderijen de geest van de tijd heel goed is af te lezen: in strenge portretten met personen in sobere kledij, in de familieafbeeldingen waar vaak de moraliteit vanaf straalt, en in de weergave van belangrijke persoonlijkheden, die richting hebben gegeven aan deze eerste generatie van Hollandse bestuurders, die ons land toen vorm hebben gegeven. Ook ontbreekt niet het doek, waarop de vergadering van de Synode minutieus is weergegeven. Het is alsof je er zelf bij bent. Onze boeiende tocht naar Dordrecht werd afgesloten met een buitengewoon plezierige borrel in de Wijnbar van het museumrestaurant.

AANKONDIGING NAJAARSBIJEENKOMST VOP OP DINSDAG 8 OKTOBER 2019

Arie de Jong, secretaris

Zoals gebruikelijk vindt de Najaarsbijeenkomst van de VOP plaats op de tweede dinsdag in oktober, 8 oktober 2019. Medio september krijgen alle leden de uitnodiging in huis, maar wellicht kunt u de datum alvast in uw agenda noteren.

We starten 's ochtends om 10.30 uur met de Jaarvergadering. Bij het onderdeel bestuursverkiezing is de (her)benoeming van de internationaal secretaris aan de orde. In een aparte brief licht het bestuur toe dat Jan Kees Wiebenga bereid is deze functie voor een tweede periode te vervullen en dat het bestuur hem daartoe aanbeveelt. Andere kandidaten dienen uiterlijk in de loop van augustus bij de secretaris bekend te zijn.
De inleiding vanaf 11.00 uur wordt uitgesproken door ons medelid Ed Nijpels in zijn hoedanigheid van voorzitter van het Klimaatberaad. Hem is gevraagd ons bij

te praten over de opzet van het Klimaatberaad om te komen tot een 'Klimaatakkoord' voor het kabinet (denk aan de 'tafels'), de essentie van dat Klimaatakkoord en de discussie daaromheen ten aanzien van de politieke en financiële haalbaarheid en het omgaan met onzekerheden.

Na de lunch brengen we een bezoek aan het Internationaal Strafhof in Den Haag, onderdeel van de internationale positie van Den Haag ten aanzien van 'vrede en recht'. We sluiten af met een borrel, waar ook leden die niet in de gelegenheid waren om het dagprogramma te volgen van harte welkom zijn.

ONZE EUROPESE SAMENWERKING: DE FP-AP

Jan Kees Wiebenga, internationaal secretaris

Tijdens zijn jaarvergadering in Parijs eind februari stond het overlegorgaan van de verenigingen van oud-parlementariërs van de lidstaten van de Raad van Europa, de zogeheten FP-AP, stil bij zijn 25-jarig bestaan. Reden om de schijnwerper weer eens op die associatie te richten. Om te beginnen: het acroniem FP-AP staat voor "Former Parliamentarians – Anciens Parlementaires". Zij is gevestigd bij de Assemblée Nationale te Parijs. Het secretariaat is ondergebracht bij de Belgische Senaat.
De FP-AP werd opgericht in 1994 door vertegenwoordigers van onze zusterorganisaties uit België, Duitsland, Frankrijk, Italië en Turkije. Nederland, dat wil zeggen onze eigen VOP, trad als zevende lidorganisatie toe in het jaar 2000. Thans kent de FP-AP 23 lidorganisaties, sinds de recente toetreding van onze collega's uit Finland en Noorwegen.
Ook al voor de formele oprichting van de FP-AP bestond er overigens al wel informeel overleg tussen een aantal verenigingen van oud-parlementariërs in Europa. Om precies te zijn: sinds 1984. Het streven naar meer formeel overleg en meer samenwerking kan niet los gezien worden van de ingrijpende geopolitieke veranderingen in die tijd: de val van de Berlijnse muur in 1989, de ineenstorting van de Sovjet-Unie in 1991 en de Duitse Wiedervereinigung in 1993.

De hoop en het nieuwe elan die daaruit voortvloeiden, lieten ook de toenmalige oud-parlementariërs niet onberoerd. Dat is terug te zien in de statuten uit 1994, waarin wordt gesproken over het bevorderen van het Europese ideaal en het bijdragen aan de Europese samenwerking.

De FP-AP was en is in feite een kleine organisatie, die in de eerste plaats een platform biedt voor regelmatig overleg tussen de lidorganisaties. Daarnaast worden inhoudelijke activiteiten ontplooid, bijvoorbeeld in de vorm van seminars en het aannemen van resoluties. Een recent voorbeeld van dat laatste is de Verklaring ter gelegenheid van de Internationale Vrouwendag in maart jongstleden. Inhoudelijke hoogtepunten zijn de colloquia, die de FP-AP eens per twee jaar organiseert. Daaraan nemen ruimere delegaties deel dan gebruikelijk. Bij het meest recente colloquium, in oktober 2018 te Straatsburg over de toekomst van Europa, was de VOP vertegenwoordigd met zes leden, te weten Siepie de Jong, Mechtild de Jong, Joke kersten, Erik Jurgens, Doeke Eisma en Jan Kees Wiebenga (zie hiervoor het verslag in de NESTOR van december 2018).

Zelf vind ik een interessant stuk dat door de FP-AP is uitgebracht het "European Charter of Former Parliamentarians" uit 2011. Hierin zijn de beginselen neergelegd die ten grondslag liggen aan de activiteiten van de FP-AP, alsmede middelen waarmee zij haar doelen wil bereiken. Zij omarmt daarin, bijna vanzelfsprekend, hooggestemde waarden als democratie en rechtsstaat, seksegelijkwaardigheid, solidariteit, natuurbescherming en dergelijke. Ook echter stelt zij daarin prioriteiten betreffende onder meer klimaatopwarming, bestrijding van armoede, van pandemieën en van terrorisme. Voorts onderhoudt de FP-AP een toegankelijke en overzichtelijke website – www.fpap-europe.org – waarin alle documenten waaraan is gerefereerd in deze bijdrage zijn te vinden, naast veel andere informatie. Onder meer kan worden doorgeklikt naar de andere lidorganisaties in Europa en naar de desbetreffende parlementaire websites, waaronder ook die van onze Tweede en Eerste Kamer.

De FP-AP is al met al een orgaan op enige afstand. Maar soms komt zij dichterbij. Al genoemd zijn de colloquia, waaraan de VOP deelneemt met een substantiële delegatie. Bij ons worden deze colloquia voorbereid door de zogeheten Klankbordgroep Internationaal van de VOP, die bijeenkomt als daar aanleiding toe is. Hieraan kunnen onze leden met internationale belangstelling deelnemen. Hierbij de oproep: u kunt zich hiervoor aanmelden bij adjutor Reinder van der Heide via r.vdheide@tweedekamer.nl. Vanuit de VOP hebben sinds 2000 verschillende personen deelgenomen aan

de FP-AP-bijeenkomsten. Ik noem Hessel Rienks, Joop Worrell, Jan Dirk Blaauw en Siepie de Jong, allen (oud-)VOP-voorzitter. Met ere moet hier ook genoemd worden Mechtild de Jong. Zij was in 2012 – 2013 presidente van de FP-AP. In die tijd kwam het Bureau ook een keer in Den Haag en Delft bijeen. Zelf ben ik momenteel vicepresident.

De FP-AP zou ik willen typeren als ogenschijnlijk wat verder weg, maar in feite toch dichtbij. Als een bescheiden, maar zinvolle en soms prikkelende aanvulling op ons nationale functioneren.

OPROEP

Bijeenkomst donderdag 4 juli 2019

Politieke ambtsdragers met een beperking:
Hoe faciliteren we de toekomst?

Beste belangstellende,

Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties heeft een onderzoek verricht naar de deelname van mensen met een beperking aan politiek en bestuur. Het enthousiasme over dit onderwerp was groot en heeft geleid tot vele mooie en interessante gesprekken.

Intussen hebben wij de uitkomsten uit deze gesprekken in een concept-rapport opgenomen. Graag willen we naar aanleiding van dit rapport met de geïnterviewden, maar ook met andere belanghebbenden tijdens een bijeenkomst (in samenwerking met Disability Studies in Nederland) in gesprek gaan. De opbrengst van de interviews geeft veel stof tot nadenken, verdere discussies en actiemaatregelen. Zo kwam uit de interviews onder andere naar boven dat politieke ambtsdragers met een beperking door hun voorbeeldfunctie invloed hebben op meer inclusie in onze samenleving. Op 4 juli a.s. willen we met u verder gaan werken aan oplossingen om deelname van deze groep aan politiek en bestuur te vergroten. De resultaten gebruikt BZK om vervolgens te komen tot een actieplan met maatregelen die zijn afgestemd op de praktijk. Hiervoor hebben wij ieders hulp hard nodig! **Stuur daarom deze uitnodiging gerust door als u vindt dat iemand in uw netwerk ook aanwezig moet zijn bij deze bijeenkomst.** Het actieplan zal in het najaar worden aangeboden aan de

Tweede Kamer.
Wij nodigen u van harte uit voor de bijeenkomst over het vergroten van de participatie van politieke ambtsdragers met een beperking met als thema **"Hoe faciliteren we de toekomst?"**

Datum: Donderdag 4 juli 2019
Tijd: 10.30 uur tot 16.30 uur, inclusief lunch en afsluitende borrel
Locatie: Theater aan het Spui, Spui 187, 2511 BN Den Haag

Het inhoudelijke programma met dagvoorzitter Otwin van Dijk (burgemeester Oude IJsselstreek) ziet er vooralsnog als volgt uit:
- Plenair ochtendprogramma met een korte presentatie van de conclusies van het onderzoek
- Drie interactieve workshops
- Plenaire afsluiting
- Netwerkborrel

Aanmelden

Graag zouden wij u verwelkomen op donderdag 4 juli 2019. Vooraf aanmelden is gewenst om tijdig een inschatting te kunnen maken van de belangstelling. Het aanmeldformulier vindt u hier: https://disabilitystudies.nl/aanmeldformulier-bijeenkomst-politieke-ambtsdragers-met-een-beperking. Via dit formulier kunt u onder andere aangeven welke workshop u wilt volgen; of u eventueel voorzieningen nodig heeft om er te komen, maar ook om aan de bijeenkomst en workshops te kunnen deelnemen.

Locatie en toegankelijkheid

De locatie Theater aan het Spui is toegankelijk voor rolstoelgebruikers en is in nabijheid van station Den Haag Centraal (750 meter). Pal achter het theater ligt parkeergarage Veerkaden (inrijhoogte 1.90). Er is daarnaast op aanvraag een beperkt aantal parkeerplaatsen beschikbaar voor rolstoelbussen. Er is een schrijftolk & NGT Tolk aanwezig bij elk onderdeel van het programma.Heeft u vragen over deze bijeenkomst of wilt u zich afmelden? Neem dan contact op met Lisanne de Roos via bijeenkomst@minbzk.nl of telefoonnummer 06-15137523.

Graag tot 4 juli!

OVERLEDEN

S. (Sierk) Keuning
Op 18 april 2019 is Sierk Keuning overleden. Hij was van 1971 tot 1975 financieel-economisch woordvoerder en secretaris van de Tweede Kamerfractie van DS'70. Hield zich in de Kamer vooral bezig met financiën, economische zaken, volkshuisvesting, ontwikkelingssamenwerking en ambtenarenzaken. Zijn vader was vakbondsbestuurder en ook hijzelf was in de jaren '50 en '60 actief in het NVV en in de PvdA, o.m. als lid van de partijraad van de PvdA, en als gemeenteraadslid van Arnhem. Overgestapt naar DS'70 verliet hij in april 1975 samen met De Brauw de DS'70-fractie en de Kamer uit onvrede over de koers van Drees jr.. Na zijn Kamerlidmaatschap werd hij directeur van de Nierstichting (1975-1976) en Simavi (1976-1982). Hij was aansluitend lid van het dagelijks bestuur van Simavi (1982-1996).

Th.J.H. (Theo) Stroeken
Het oud-Tweede Kamerlid voor het CDA Theo Stroeken is op 15 april 2019 overleden. Hij was afkomstig uit Noord-Limburg, zoon van een tuinder uit Venlo en vooral actief als regiovertegenwoordiger. Theo Stroeken was voor hij in de Kamer kwam leraar Duits, wethouder van Venlo en zelfstandig ondernemer. Hij hield zich als Kamerlid (van 1998 tot 2002) onder meer bezig met de taxi-wetgeving, de Wet personenvervoer, regionale luchthavens, de problematiek van grensarbeiders, asbestslachtoffers en fiscale wetgeving.

Drs. A.M. (Arie) Oostlander
Arie Oostlander (1936) was directeur van het wetenschappelijk bureau van het ARPi, en vervolgens van het CDA (1975-1989). Invloedrijke CDA'er, die ook lid was van het dagelijks bestuur en het partijbestuur. Jan Peter Balkenendei noemde hem zijn 'geestelijk vader'. Van 1989 tot 2004 was hij lid van het Europees Parlement, waar hij zich sinds medio jaren '90 vooral bezig hield met de gevolgen van de uitbreiding van de Europese Unie. Hij rapporteerde onder meer over de justitiële aspecten van de uitbreiding, de relatie van de EU met Rusland, een Europese aanpak van drugshandel, en de wenselijkheid om Turkije de status van kandidaat-lidstaat te verlenen.

Dr. H.J. (Johan) Witteveen
Op 23 april 2019 overleed op hoge leeftijd Johan Witteveen. Hij was econoom en VVD-politicus, actief in de Nederlandse politiek van 1958 tot

1973, leerling van Tinbergen, die al op zijn zevenentwintigste hoogleraar was in Rotterdam en betrekkelijk jong Eerste Kamerlid werd. Kleinzoon van de socialist Wibaut, maar zelf, net als zijn ouders, overtuigd liberaal. In het kabinet-Marijnen was hij een verzoeningsgezinde minister van Financiën. Hij opereerde sterker in het kabinet-De Jong toen hij in 1968 de wensen van ARP-leider Biesheuvel om meer uit te geven voor ontwikkelingshulp, onderwijs en woningbouw pareerde. Was tussen zijn ministerschappen Tweede Kamerlid en nadien nog even lid van de Senaat. Daarna,van 1973 tot …. Was hij de topman van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) te Washington. Hoffelijke, minzame, op consensus gerichte politicus, die zich in de laatste jaren van zijn leven in de pers vooral deed kennen als soefi, aanhanger van de door hem bewonderde Hazrat Inayat Khan.

Mr. F.H.J.J. (Frans) Andriessen (zie ook 'In Memoriam' in dit nummer van Nestor, blz.21.
Frans Andriessen was een vooraanstaande christendemocraat van katholieken huize. Van 1967-1993 heeft hij diverse politieke functies vervuld voor de KVP en later voor het CDA. Eerst als lid van de Tweede Kamer voor de KVP nadat zijn vader die had verlaten. Aanvankelijk was hij woordvoerder volkshuisvesting. Vanaf 1971 was hij voorzitter van de KVP-Tweede Kamerfractie tijdens het kabinet Den Uyl, waaraan hij kritisch, maar ook loyaal steun gaf. In het eerste kabinet-Van Agt werd hij minister van Financiën en trad na ruim twee jaar af, omdat hij vond dat er meer bezuinigd moest worden. Nadien is hij lid van de Eerste Kamer geworden en vervolgens Eurocommissaris voor handelspolitiek en landbouw. Van 1990 tot 2009 was Andriessen hoogleraar Europese Integratie aan de Universiteit Utrecht.

P.M. (Piet) Blauw
Overleden op 16 mei 2019 in zijn woonplaats Veendam. Boer en landbouw-woordvoerder van de VVD-fractie in de periode 1981-1998, met vele functies in de landbouwsector. Geboren in Noord-Holland, waar hij ook veehouder, tuinder en bollenteler was. Later eigenaar van een groot akkerbouwbedrijf in Noordoost-Groningen. Bestuurlijk actief in diverse landbouworganisaties, de plaatselijke voetbalclub, een waterschap en talrijke besturen en commissies in de paardenhouderij. Strenge, maar rechtvaardige voorzitter van de commissie Landbouw. Bij zijn afscheid als Kamerlid omschreven als 'ruwe bolster met blanke pit'.

Hanske Evenhuis-van Essen
Op 97-jarige leeftijd is ons mede-VOP-lid Hanske Evenhuis-van Essen overleden. Zij was in de periode 1977-1986 Tweede Kamerlid voor het CDA. Aanvankelijk was zij lid van de CHU. In de Tweede Kamer hield Hanske Evenhuis zich bezig met onderwerpen op het gebied van Justitie, zoals gevangeniswezen, jeugdhulpverlening en vreemdelingenbeleid. Daarnaast was zij woordvoerster emancipatie. Op dat terrein was zij zeer actief, onder meer als eerste voorzitter van het Kamerbreed Vrouwenoverleg. Hanske Evenhuis was bestuurlijk werkzaam en maatschappelijk betrokken op diverse terreinen en dat bleef zij tot op hoge leeftijd. Hanske was jaren lang redacteur van de NESTOR en schreef daarin vele artikelen, vaak samen met Len Rempt-Halmmans de Jongh, overleden in 2013. Een In Memoriam volgt in de september-NESTOR, maar zal eerder al te lezen zijn op de website VOP..

W.A. (Wim) Mateman
Op 8 juni 2019 is in zijn woonplaats Rijswijk (Z.-H.) Wim Mateman overleden. Hij was een opvallend CDA-Tweede Kamerlid van CHU-huize. Voormalige leraar en wethouder, aan wiens tongval te horen was dat hij uit de Achterhoek kwam. Pijproker, die tot de conservatieve vleugel van het CDA behoorde. Hij hield zich bezig met handelspolitiek en binnenlands bestuur. Af en toe haalde hij de pers door emotionele uithalen of boude uitspraken. Zo omschreef hij de leiders van China – politiek zeer incorrect – eens als 'bejaarde spleetogen'. De sluiting van de Fokkerfabrieken noemde hij een daad tegen ''het Oranjegevoel''. Na zijn Kamerlidmaatschap (1979-1998) werd hij actief in de gemeentepolitiek van Rijswijk (Z.H.) als wethouder en fractievoorzitter.

VERSCHENEN BOEKEN

Mr. Hiddema in de politiek
In dit boek vertelt Tweede Kamerlid voor Forum voor Democratie (FvD) Theo Hiddema openhartig over de verkiezingscampagnes van FvD, zijn kijk op het werk in de Tweede Kamer, zijn dwarse politieke opvattingen, zijn ambtsgenoten in het parlement en hoe het er binnenskamers aan toegaat in zijn partij.
Auteur: Stan de Jong
Uitgever: Prometheus, Amsterdam
ISBN: 9789044640663
Prijs: € 19,95

Groter denken, kleiner doen, een oproep
Gaat het wel goed met onze democratische rechtsstaat? Bij Herman Tjeenk Willink, voormalig voorzitter van de Eerste Kamer en oud-vice-president van de Raad van State, rijst steeds vaker de vraag: hoe stevig zijn onze instituties als het er echt om gaat spannen? Wat blijft er van de democratische rechtsstaat over als feiten en waarden het afleggen tegen beelden en sentimenten? Groter denken, kleiner doen is een even noodzakelijk als verrassend antwoord op de problemen en uitdagingen van onze tijd.
Auteur: Herman Tjeenk Willink
Uitgever: Prometheus, Amsterdam
ISBN: 9789044639773
Prijs: € 15,00
Zie ook boekbespreking in het vorige nummer (Nestor nr. 97) door Mieke van der Burg

'Die meneer is van ons...'. Een rondgang langs de macht en onmacht van de sociaaldemocratie
In dit boek beschrijft en analyseert Bert Middel met ironie, relativering en (zelf)kritiek zijn rondgang langs de macht en onmacht van politiek en bestuur. Hij raakte op jonge leeftijd verzeild in de lokale en landelijke Partij van de Arbeid. En daarmee in alle lagen van het openbaar bestuur.
Hij ziet zichzelf als 'gezindheidssocialist', ofwel socialist van geboorte. Trouw aan de beginselen, kritisch op de partij die deze op eigentijdse wijze probeert uit te dragen.
Auteur: Bert Middel
Uitgever: Uitgeverij Passage
ISBN: 9789054523697
Prijs: € 24,50

De hoogste tijd. Een eeuw vrouwenkiesrecht
Dit boek blikt terug op 100 jaar kiesrecht voor vrouwen: hoe kwam het kiesrecht tot stand en wat kunnen we zeggen over de resultaten? In 1918 kregen vrouwen passief kiesrecht. Het jaar daarop volgt het actief kiesrecht. Aan de wetswijziging gaat een hevige strijd vooraf tussen voorzichtige geleerden en ondernemende vrouwen, welsprekende parlementariërs, stellige theologen en precieze juristen.
Auteur: Monique Leyenaar, Jantine Oldersma en Kees Niemöller
Uitgever: Athenaeum, Amsterdam
ISBN: 9789025310011
Prijs: € 21,99

Gedichte gedachten. poëzie
Terlouws vertrouwde thema's komen terug in deze traditionele gedichten: natuur, leven en liefde, kunst en politiek en vrijheid en verantwoordelijkheid. Verstaanbare en toegankelijke gedichten en cabaret- en liedteksten, waarvan de aanleiding soms wordt toegelicht in een voetnoot.
Auteur: Jan Terlouw
Uitgever: Uitgeverij de Kring
ISBN: 9789462971202
Prijs: € 17,50

Moreel leiderschap
De roep om moreel leiderschap is actueel. President Trump won de verkiezingen en laat zich van dag tot dag als een alfamannetje gelden. In de Verenigde Staten, Rusland, China, maar bijvoorbeeld ook in Polen, Hongarije en Turkije zien we sterke leiders hun machtspositie op autoritaire wijze versterken. O.m. de onafhankelijke media wordt het werk onmogelijk gemaakt of zij worden gemanipuleerd. Democratie en rechtsstaat worden uitgehold. Is sterk leiderschap succesvol? Is er geen alternatief dat zich baseert op waarden als eerlijkheid, oprechtheid en gematigdheid?
In Moreel leiderschap ontrafelt de auteur – op basis van zijn ervaringen als rechter, nationale ombudsman lid van de Europese Rekenkamer en hoogleraar – hoe moreel leiderschap als tegenkracht van macht kan werken. Hij doet aan de hand van concrete praktijkvoorbeelden verslag van zijn zoektocht naar de werking van moreel leiderschap in o.m. democratie, rechtspraak, openbaar bestuur en media.
Auteur: Alex Brenninkmeijer
Uitgever: Prometheus
ISBN: 9789044640519
Prijs: € 19,99 – E-book: € 11,99

Bij het scheiden van de markt
Dit boek is een verzamelbundel van de beschouwingen die Bolkestein schreef tussen 2008 en 2018. Scherp formuleert de VVD-prominent zijn kijk op de politieke en maatschappelijke wereld van vandaag.
Auteur: Frits Bolkestein
Uitgever: Prometheus
ISBN: 9789044640373 |
Prijs: € 24,99

Groeiend verzet
Hoe het is om als activist in het parlement een andere wijze van politiek te bedrijven en hoe je succesvol kunt zijn door vast te houden aan je idealen; en waarom zij ondanks felle tegenstand hoopvol is dat de nieuwe groene revolutie aanstaande is.
"En voorts ben ik van mening dat er een einde moet komen aan de bio-industrie...'
Auteur: Marianne Thieme
Uitgever: Prometheus
ISBN: 9789044637649
Prijs: € 19,99 – E-book: € 11,99

Slagkracht. Het verhaal van Jacques Tichelaar
In 2017 eindigde de politieke carrière van Jacques Tichelaar abrupt. Landelijk en provinciaal had hij meer dan zijn sporen verdiend. Toch moest hij het veld ruimen. Wat was er gebeurd?
Auteur: Birte Schohaus
Uitgever: Van Gorcum
ISBN: 9789023256038
Prijs: € 24,96

Opstaan in het Lloyd Hotel
Hoe vind iemand de woorden voor een nieuw verhaal voor de Partij van de Arbeid na een groot verlies bij de landelijke verkiezingen in maart van 2017? De voormalig vicepremier en wethouder, nu fractievoorzitter van een kleine PvdA ploeg in de Tweede Kamer, vond die woorden door ook zijn persoonlijk verhaal te vertellen.
Auteur: Lodewijk Asscher
Uitgever: Podium
ISBN: 9789057599194
Prijs: € 22,50

Veenbrand, smeulende kwesties in de welvarende samenleving
Analyse van de "smeulende kwesties' in onze samenleving. Wie profiteert van welvaart en vooruitgang? Welke gevolgen heeft toenemende sociale ongelijkheid? Zorgt de duurzaamheidstransitie voor nieuwe sociale scheidslijnen? Hoe krijgen burgers meer invloed op politici en bestuurders?
Auteur: Kim Putters
Uitgever: Prometheus
ISBN: 9789044640090
Prijs: € 19,99

Bouwen en bewaren
Elco Brinkman (1948) was de helft van zijn werkzame leven in dienst bij de overheid en de andere helft bij bedrijven en instellingen. Het gaf hem de gelegenheid achter vele deuren te kijken. Naar eigen zeggen gelouterd door het leven ging hij zijn zolder opruimen, op zoek naar de bouwstenen voor dit boek.
Auteur: Elco Brinkman
Uitgever: Prometheus
ISBN: 9789044639360
Prijs: € 34,99

Duimkruid
Historische thriller. Een oer-Hollandse historische thriller die speelt rond het Binnenhof, waar ook in de 16de eeuw dingen gebeurden die het daglicht niet konden velen.
Auteur: Esther Teunissen
Uitgever: Prometheus
ISBN: 9789044639940
Prijs: € 19,99

Tussen Politiek en Publiek. Politieke prenten uit een opstandige tijd, 1980-1919
Politieke tekenaars zijn opiniemakers, net als de schrijvende pers. Het nieuws "knedend' tot satire beïnvloeden zij de politieke opvattingen van het publiek. Beelden – direct als zij zijn – zijn vaak effectiever dan teksten, zo blijkt.
Auteurs: Marij Leenders & Eveline Koolhaas-Grosveld
Uitgever: Scriptum
ISBN: 9789463191661
Prijs: € 24,99

Strijd rond de grote meren. Onderhandelen over vrede en recht in het hart van Afrika
In 1994 werd een miljoen mensen vermoord in Rwanda. De genocide op Tutsi's schokte de wereld, maar niemand greep in. Pas later kwam de hulp op gang. Die ging niet naar de slachtoffers, maar naar 'het andere' Rwanda: de twee miljoen Hutu's die gevlucht waren uit vrees voor wraak. Zij bereidden zich voor op terugkeer om Rwanda gewapenderhand te bezetten.
Maar dit was niet het enige conflict dat Centraal-Afrika teisterde.
Auteur: Jan Pronk

Uitgever: Lm Publishers
ISBN: 9789460224683
Prijs: € 24,50

Valkuilen voor wethouders
Lessen uit valpartijen van wethouders in de periode 2002-2018.
Auteur: Henk Bouwmans
Uitgever: Boom Bestuurskunde
ISBN: 9789462369146
Prijs: € 29,90

Ed van Thijn. Leven als opdracht
Een kritisch en indringend portret aan de hand van niet eerder gepubliceerde documenten en tientallen gesprekken met de hoofdpersoon en anderen.
Auteur: Willem van Bennekom
Uitgever: Boom
ISBN: 9789024422432
Prijs: € 25,00
Zie ook boekbespreking in het eerstvolgende nummer van Nestor.

Eigen volk. Hoe het rechts-nationalime Europa veroverde
Reconstructie van het oprukkende Europese rechts-nationalisme. Dit grensoverschrijdende overzichtswerk is een must read, ook al vanwege de (uitslag van de) Europese Verkiezingen in 2019.
Auteur: Kemal Rijken
Uitgever: Ambo/Anthos
ISBN: 9789026339479
Prijs: € 27,50

